

D Y N A M I S C H P E R S P E C T I E F

Ledenblad van de Vereniging voor

Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

VEERKRACHT

Levend licht

Dit winternummer van Dynamisch Perspectief met als thema 'Veerkracht' valt vlak voor Kerst en het einde van het jaar 2024 op de mat. Een jaar waarin de BD-beweging feest gevierd heeft vanwege het 100-jarig bestaan van de biodynamische landbouw met veel activiteiten op heel veel boerderijen. Waardoor mensen het bijzondere van de zienswijze van de BD-landbouw op het Leven konden ervaren en beleven.

Ook was het een jaar waarin boeren opnieuw te maken kregen met gevolgen van klimaatverandering – nu met langdurige regens – en met politieke grilligheid en ongewisheid. Het zijn tijden van niet weten en dat vraagt om tegenwoordigheid van geest.

Nu bereiden we ons voor op Kerst. De donkerste dag in het jaar gaat vooraf aan het kind, het Licht, dat geboren wordt met Kerst. In die donkerte zochten Jozef en Maria zich een weg om een plek te vinden waar het kind geboren kan worden. Ze worden afgewezen, een aantal keer, tot ze een plekje vinden in een stal. Het is een schamel onderkomen, maar er is stro, een os en een ezel. En als het kind geboren is, zingen de engelen en komen er herders en koningen en zij brengen iets mee voor het kind.

Wat hebben veerkracht en de geboorte

van een kind met elkaar te maken? Hannah Arendt, een Joodse filosofe (1906-1975), benadrukt in haar filosofie het begrip nataliteit, geboortelijkheid, in plaats van sterfelijkheid, zoals eerdere filosofen deden. Mensen zijn borelingen. Op het moment dat een nieuw mens geboren wordt, is er een nieuwe toekomst mogelijk. Het is niet de enige geboorte in het leven, ook tijdens het leven kunnen we iedere keer weer opnieuw geboren worden, doordat we allemaal een eigen motief in ons dragen dat zich uitdrukt in woorden en daden. Daarmee wandelen we door het leven, kloppen op deuren. Soms worden we niet gehoord of luisteren zelf niet, maar we blijven trouw en houden vol om nieuwe geboorten mogelijk te maken.

Dan wordt het licht op aarde en in de hemel, innerlijk en uiterlijk. Het is een levend licht. Dat heeft met veerkracht te maken. Dat lukt niet alleen, maar heeft in verbinding zijn met andere levende wezens nodig. Met de aarde, met de planten, met de dieren, met de mensen en met de engelen. Een verbinding die gelijkwaardig en wederkerig is, waar wisselwerking ontstaat, waar we bijdragen aan elkaars ontwikkeling. Die veerkracht wens ik ons allen toe in 2025 en de jaren daarna. We zullen het nodig hebben.

Hulp van koe, boom, mens of wolk

8

Vruchtbaar samenwerken

24

Wat delen boer en fysiotherapeut?

30

D Y N A M I S C H P E R S P E C T I E F

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

- 4 Portret: Genneper Hoeve
- 8 Veerkracht 'Een koe, een boom, een mens, een wolk ... ze helpen als het tegenzit'
- 12 Zorgen voor de Aarde, zorgen voor elkaar
- 16 Piet van IJzendoorn: 'Uitdagingen horen bij het leven'
- 18 Kwaliteit: 'Elke dag regen en meer schimmel, welke aardappel kan daar tegen?'
- 22 De oogst van ... BD-beroepsontwikkeling
- 24 Vruchtbaar samenwerken op je boerderij
- 28 BD-Jong: Impressie van de Michaëldagen
- 30 Parelkje
- 31 Kort & Goed
- 34 Nieuws uit de Biodynamische Vereniging
- 36 BD-Agenda
- 38 Ledenservice

Astrid van Zon,
voorzitter van de
Biodynamische
Vereniging en
themaredacteur van
deze Dynamisch
Perspectief

De Genneper Hoeve

‘Landbouw en natuur één laten zijn’

‘Als je er echt voor gaat staan,
gaan anderen erin mee’

“Het bedrijf vraagt veerkracht en geeft ons veerkracht. Het is een wisselwerking. Het is niet alleen zo dat het bedrijf ons nodig heeft. Wij hebben het bedrijf ook echt nodig.” Het leven van Age Opdam (61) en Mirjam Matze (60) is geheel vervlochten met de Genneper Hoeve. Met *ups* en *downs*.

Landgoed Gennep, omsloten door de riviertjes de Dommel en de Tongelreep, vormt een groene long in de stad Eindhoven. De kleine akkers en weiden in dit oude beekdallandschap worden omzoomd door houtwallen. De boerderijwinkel, de kaasmakerij en bezoekersruimtes zijn gevestigd in een historische langgevelboerderij uit 1740. Age en Mirjam kregen 22 jaar geleden de kans om hier boer en kaasmaker te worden op de Genneper Hoeve. Door de jaren heen ontwikkelden ze de boerderij tot een zeer diverse en levendige plek, met melkkoeien, een kaasmakerij, varkens, kippen, akker- en tuinbouw op 140 hectare, natuurbeheer, een boerderijwinkel, zorg, educatie en sinds vorig jaar ook horeca, ‘het ProefLokaal’. Er komen jaarlijks 100 schoolklassen op bezoek.

Een boerderij raakt kinderen

Het enthousiasme van kinderen die voor het eerst op een boerderij komen. Dat raakte Age toen hij begin jaren 80 als vervangende dienstplicht met kinderen wekelijks een boerderij bezocht met prachtige, roodbonte MRIJ koeien. “Daar viel voor mij het kwartje”, vertelt Age. “Daarna ben ik in Wageningen biologie gaan studeren en werd gevoed

door alle vakken over alternatieve landbouw die Jan Diek van Mansvelt verzorgde.” Hij ontmoette Mirjam, die er voeding studeerde. Mirjam: “Ik deed een afstudeervak over macrobiotiek, maar ik werd pas echt geraakt toen ik op Kraaybeekerhof de opleiding antroposofische voeding volgde. Daar ging ik de grotere samenhangen zien en voelde me er sterk mee verbonden.” Gedurende tien jaar deed Mirjam voedingsonderzoek op het Louis Bolk Instituut.

Ik-moment

Aanvankelijk waren ze van plan de landbouwtak van boerderij Zonnehoeve over te nemen. Ze woonden en werkten er 10 jaar en hun vier kinderen werden er geboren. Maar ze kregen er niet de vrijheid die ze wilden en namen afscheid. Kort daarna kwam de Gen-

nep Hoeve in beeld met twee vacatures, voor een boer en een kaasmaker, in dienst bij een door de gemeente Eindhoven opgerichte stichting om een ecologische boerderij met educatie mogelijk te maken. Mirjam had niet eerder kaas gemaakt, maar ze besloot haar baan bij het Louis Bolk Instituut op te zeggen en er vol voor te gaan.

Age: “Vanaf het begin zijn we vanuit het antroposofisch gedachtegoed van start gegaan. Wij hadden veel passie en een missie. Maar we merkten al snel dat we die niet echt kwijt konden en de stichting ging na een paar jaar bijna failliet. Toen hebben we, na enige twijfel, een moment gehad dat we er echt voor zijn gaan staan: wij willen dit doen, maar wel op onze eigen manier, als vrije ondernemers. Dat was echt een ‘ik-moment’.” Age recht zijn rug en maakt met

zijn hand een verticaal gebaar naar boven toe. “En je merkt, als je er echt voor gaat staan, gaan anderen erin mee. We hebben een VOF opgericht en kregen de boerderij van de gemeente in erfpacht. Het was een zware periode die veel veerkracht vroeg en geduld. Veel overleg, netwerken, meebewegen, tegenslagen incasseren, maar vooral doorgaan door steeds één duidelijk verhaal te vertellen en daar iedereen in zien mee te krijgen.”

Dag-opening

Iedere ochtend vormt zich om 9 uur, na het melken, een kring van een dertigtal mensen op het erf: medewerkers van zowel de Genneper Hoeve als van zorginstelling De Seizoenen, cliënten en vrijwilligers. Er klinkt een spreuk, de werkleiders vertellen wie met

wie werkt, dus ieders naam klinkt. Ze geven elkaar de hand en wensen elkaar een goede werkdag.

Op het erf lopen altijd bezoekers. De winkel en het ProefLokaal zijn zeven dagen per week open. Bezoekers met kinderen kijken naar de varkens in hun modderpoel, naar de paprika's in de kas of naar de rondscharrelende kippen. Als de roodbonte koeien aan het einde van de middag vanaf hun wei naar de melkstal lopen, en het fietspad langs de boerderij even wordt afgesloten zodat ze over kunnen steken, staan er binnen een mum van tijd 20 fietsers en wandelaars voor de draad.

Risicospreiding

Kun je zeggen dat zo'n gevarieerde boerderij een grote veerkracht heeft? Ja, er is natuurlijk meer risicospreiding, antwoorden Age en Mirjam. De koeien kregen dit jaar blauwtong en geven daardoor minder melk. En in het afgelopen jaar is er zoveel regen gevallen; dat hebben ze nog nooit eerder meegeemaakt. Daardoor hebben ze helemaal geen graan kunnen oogsten en is in de tuinbouw veel mislukt. "Dat is natuurlijk een financiële aderslating", zegt Age, "maar door al het andere wat we hier doen, vang je dat wel op." Maar er is nog een andere laag, zegt Age: "De grote diversiteit draagt bij aan een sterker bedrijfsorganisme en dat geeft ook meer veerkracht. Het bedrijf heeft een sterke etherkracht*. Mirjam en ik maken daar onderdeel van uit." Mirjam vult aan: "De meewerkende mensen worden hierin megedragen. De kwetsbaarste mensen worden ziek als wij slecht in ons vel zitten. Dat dit allemaal op

de schouders van twee mensen rust, voelt wel heel kwetsbaar. Zeker nu Age een ziekte onder de leden heeft. Daardoor neemt onze veerkracht en ons incasseringsvermogen af."

Waarom ben ik op aarde?

Het is hem niet aan te zien. Age zit met een gezonde bloes op de wangen aan tafel en straalt veel energie uit. Maar vier jaar geleden belandde hij in het ziekenhuis vanwege kanker. Het was een grote schok, voor iedereen, met veel onzekerheid. Hun kinderen sprongen bij in het werk. Gelukkig konden de uitzaaiingen operatief verwijderd worden en Age herstelde snel. Na iedere operatie was hij na een week weer aan het werk. Age: "Maar je komt jezelf wel tegen als ze zeggen dat er een kans is van 50 procent dat je er over vijf jaar nog bent. Je stelt jezelf de vraag: is wat we doen in ons leven ook echt wat we willen doen? Waarom ben ik hier op Aarde? Voor mij is dat het zorgdragen voor biodiversiteit, vormgeven aan het landschap. Ik ervaar het boer zijn als kunst, als iets schepends. Ik ben een echte landschapper. Landschap en biodiversiteit hebben grote invloed op de levenskwaliteit van alle organismen en

daarmee ook op de levenskracht van de voeding. Ik wil landbouw en natuur één laten zijn. Ik was als kind al gek op de natuur."

Mirjam: "Samen zijn we door een heel proces

gegaan. Hoe willen we verder? Zetten we de plannen voor de bouw van het ProefLokaal wel door? Heel bewust hebben we ervoor gekozen door te gaan. We voelen ons zo verbonden met deze plek en het bedrijf. En het ProefLokaal was al heel lang een wens, waar we nu eindelijk de vergunning voor rond hadden. De kunst is om vertrouwen te houden." Age: "We zijn ook heel dankbaar dat we dit nog samen mogen doen. Dit kun je niet alleen."

Geduld en vertrouwen

Dit jaar was er weer slecht nieuws: er werd een tweede vorm van kanker gediagnosticeerd, al voelt Age zich gezond en kan hij nog vele jaren mee. "Zo'n tweede keer vraagt veel", zegt hij. "Meestal laad ik me dan op aan het bedrijf. Het bedrijf geeft ons veel veerkracht. Het is een wisselwerking. Het is niet alleen zo dat het bedrijf ons nodig heeft. Ik heb het bedrijf ook echt nodig. Ik

voel de verbinding in mijn etherlichaam*. Ik lijd mee met het land als het te droog of te nat is. Dat doet bijna pijn."

Mirjam: "Ik heb mij persoonlijk ontwikkeld

aan het bedrijf en de mensen. Het geeft energie, maar kan ook energie zuigen, bijvoorbeeld als er personeel ziek is. Maar ook als er noten- en fruitbomen dood gaan door de aanhoudende regen. De grootste oefening is geduld en vertrouwen. Wij voelen de etherstroom als een kracht waarin wij worden meegenomen."

Een wens 'naar boven'

Hoe geven we onze missie door aan een volgende generatie, vroegen ze zich vier jaar geleden af. Mirjam: "Daaruit ontstond wel een leuke impuls. De kinderen zijn het huis uit. We dachten: het zou mooi zijn als hier meer gemeenschapsvorming kan ontstaan. Sinds twee jaar is hier extra woonruimte. We hopen dat mensen zich aandienen die in het bedrijf groeien en in de VOF komen. Tegen onze kinderen hebben we gezegd dat ze hun eigen weg moeten kiezen, maar misschien komen ze weer terug. Dat is nog open."

Age: "We hebben behoefte aan meer dragende mensen, maar we hebben nog geen advertentie gezet. Tot nu toe komen de mensen gewoon naar

ons toe. Ook tijdens de bouw van het ProefLokaal meldden zich spontaan fijne mensen die alles nu heel goed en zelfstandig verzorgen. We hebben al wel een wens 'naar boven' gestuurd."

* In het antroposofisch mensbeeld heeft een mens (en een bedrijfsorganisme) een fysiek lichaam (de materie), een etherlichaam (ook levens- of energielichaam genoemd), een astraal lichaam (de plek van de ziel en het gevoel) en een ik (zelfbewustzijn). Het 'ik' van een bedrijfsorganisme is de bedrijfsindividualiteit.

Tekst: Ellen Winkel,
hoofdredacteur van
Dynamisch Perspectief

Genneper Hoeve

Bedrijfsgegevens:

- ▶ ruim 40 melkkoeien (ca 180.000 liter per jaar), 500 legkippen, per jaar 30 varkens afgemest;
- ▶ 40 ha erfpacht op Landgoed Genneper, waarvan 15 ha natuur, 15 ha weides, 8 ha akkerbouw (met graan en klaver) en 1,5 ha tuinbouw met 1000m² glas;
- ▶ 100 ha rondom Eindhoven (gepacht van gemeente, Brabant Water, High Tech Campus, Brabants Landschap en Natuurmonumenten, waarvan 45 ha akkerbouw (granen en gras-klaver) en 55 ha natuurgrasland, voor hooien en beweiden (jongvee en slachtvee);
- ▶ kaasmakerij;
- ▶ boerderijwinkel en ProefLokaal (horeca), 7 dgn/week open; de gehele productie van melk/kaas/vlees/eieren/groente wordt op eigen erf verkocht (o.a. 600-700 liter melk per week via de melktap);
- ▶ zorgtak met 20 cliënten die in 3 panden op het landgoed wonen (onder de hoede van DeSeizoenen) en 10 cliënten in dagbesteding. Werkgebieden tuin, natuurbeheer en 'binnen' (o.a. kaarsen maken) worden begeleid door medewerkers DeSeizoenen, en werkgebieden vee/boerderij en horeca/winkel/kaasmakerij door medewerkers de Genneper Hoeve;
- ▶ educatie; groepsruimte voor vergaderingen en feestjes, cultuur met zomers wekelijks muziek en soms toneel;
- ▶ biodynamisch sinds het begin, met Demeter-keurmerk sinds 2017;
- ▶ twee ondernemers (Age en Mirjam), 24 mensen in loondienst (ca 7 fte).

www.genneperhoeve.nl

Doetie Trinks, geitenhouder en -kaasmaker in het Friese Aldwâld:
'De natuur die doet het nog steeds'

"Soms zie ik er wel tegenop. Dan is er een diner bij mij op de boerderij, en dan 'moet' alles leuk en gezellig gemaakt worden, en dan moet ik er weer staan. Het is iets moois, maar er hangt een negatieve wolk/zweem overheen. Dat komt niet door het diner. Het is ontstaan door het moeilijke eromheen. Dan moet ik stralen en het mooie verhaal vertellen. Maar zo mooi is het helemaal niet."

"Ik vraag me wel eens af of het misschien de bedoeling is dat dit soort 'nieuwe bedrijven' niet mogen bestaan in Nederland. De bedrijven die meer verbonden zijn met de bodem, de natuur en de toekomst. De wet-

'Dan moet ik stralen
en het mooie verhaal
vertellen. Maar zo mooi is
het helemaal niet'

en regelgeving kijkt helemaal niet naar hoe wij het doen. Deze is zo gericht op de intensieve landbouw en veeteelt, dat het eigenlijk altijd negatief uitpakt voor de nieuwe bedrijven. Deze nieuwe vorm van landbouw lijkt bol te staan van onmogelijkheden in Nederland. Er is geen onderscheid, dus worstel ik nu met stikstofvergunningen. Je moet wel een enorm doorzettingsvermogen hebben om dit te kunnen volhouden. Ik ben verhuisd omdat waar ik zat niets kon, en nu loop ik weer tegen hetzelfde aan. Mijn positiviteit en enthousiasme worden wel minder. Er zit nog wel veerkracht in mij, maar ik vraag me wel eens af hoe lang ik door kan gaan."

"De geiten, de klant die je snapt, gesprekken met gelijkgestemden, die houden me op de been. En de natuur. De natuur doet het nog steeds. Die gaat wel door. Als ik zie wat hier in twee jaar ontstaan is, in de ontwikkeling van een intensief bedrijf naar wat het nu is; de bloemen en planten die er ineens zijn, de bijen en insecten die er eerder niet waren. Het is geweldig te zien wat de natuur doet. Dan denk ik wel: wat heb ik een geluk dat ik hier woon. Dan voel ik dankbaarheid. Dat ik ook elke keer hier weer de sterren mag zien, en het licht van de vuurtoren van Schiermonnikoog, dan voel ik me gelukkig. Dan zie ik alles als één grote ontdekking, en ben ik benieuwd waar het zich allemaal naartoe ontwikkelt. Volg je hart, laat je niet weerhouden door wat er nu is."

doetiesgeiten.nl
Tekst: Afke Huitema

'Een koe, een boom, een mens, een wolk ... ze helpen je als het tegenzit'

Wet- en regelgeving die totaal niet aansluit bij je bedrijf, glasscherven tussen je kasgroentes na een storm of het gevoel van machteloosheid over de toestand van de wereld. Vijf boeren en tuinders vertellen hoe er soms veel van hun doorzettingsvermogen wordt gevraagd. Maar de natuur biedt troost en steun.

Wouter Tijssen en Marieke Bous
van Land en Boschzigt in 's-Graveland:
'Balans is niet statisch, maar dynamisch'

Toen we het begrip 'veerkracht' bespraken, bleek dat we het elk op een andere manier benaderen. Een van ons denkt hierbij vooral aan voorbeelden uit de natuur, de ander heeft juist veel meer de associatie met de mens. En op een BD-tuinderij met dagbesteding komt dit prachtig samen.

In de natuur zie je veerkracht in een omgewaaide wilg die vanuit de stambasis weer opnieuw uitloopt, een merelpaar dat na verlies van eieren of jongen aan een nieuwe nestronde begint of een bamboebos dat bij storm meebuigt en hooguit wat blad verliest.

Voor de mens kan dit betekenen dat je na tegenslag met frisse moed verder gaat op de ingeslagen weg of juist even een stap terugneemt, de situatie opnieuw beschouwt en je aanpast aan nieuwe omstandigheden. Bij beide betreft het: weer opveren na tegenslag.

Zo zijn er op een tuinderij altijd onvoorziene omstandigheden die vragen om flexibiliteit en veerkracht van zowel mens als na-

tuur. Bijvoorbeeld: glas rapen van de koude kas, na het stukwaaien, en vervolgens het net ingeplante plantgoed redden door het naar de moesbedden buiten te verhuizen. Dit heeft van zowel het tuinteam als van het plantgoed de nodige veerkracht gevraagd. Gelukkig staan er dankzij de onderlinge verbinding altijd wel mensen klaar om te hulp te schieten. Dat verhoogt bij ons tuinders ook de veerkracht. Daarnaast merken we aan ons tuinteam dat het samen buiten werken en de gezelligheid ook bij hen de fysieke en mentale veerkracht vergroot. Zorgen voor een juiste balans betekent

'Gelukkig staan er dankzij de onderlinge verbinding altijd wel mensen klaar om te hulp te schieten'

in onze ogen ook zorgen voor veerkracht. Waarnemen, observeren, inzicht verkrijgen en het toepassen van de BD-preparaten zien wij als belangrijke pijlers om die balans te krijgen. Een balans die niet statisch is, maar juist dynamisch. Wees nieuwsgierig! Dat zorgt voor nieuwe inzichten of andere invalshoeken. Samen met reeds gekoesterde kennis en ervaring kom je zo een heel eind.

Als je het woord veerkracht opsplitst in twee losse delen, dus 'veer' en 'kracht', kun je wederom denken aan inspiratie uit de natuur. Hoe zoiets lichts en ogenschijnlijk fragiels als een vogelveer zorgt dat een winterkoninkje de vrieskou kan doorstaan dankzij de isolerende werking van dons. En hoe een zeearend zich ondanks z'n aanzienlijke omvang tot op grote hoogte verheft met z'n vleugels. Als een metafoor, de 'kracht van een veer'.

landenboschzigt.nl

Tekst: Wouter en Marieke

Kathinka en Wouter Kamp-huis van 't Leeuweriksveld in Emmen:

'We doen wat we kunnen'

De landbouw is de laatste 150 jaar steeds meer een industriële bedrijfsvoering geworden, met alle verharding en verstarring van een materialistisch mens- en wereldbeeld. Zo verdwijnt langzaam al het leven en alle veelzijdigheid uit de landbouw. Biologisch-dynamische landbouw is een veerkrachtige weg uit deze problemen.

Kathinka: "In ons bedrijf vinden we de veerkracht op verschillende vlakken: veelzijdigheid in de teelten, een gemengde bedrijfsvoering met plantenteelt en een kleine veehouderij. Mooie natuurplekken om even uit de economie te stappen. Binnen- en buitenruimte om mensen te ontvangen voor kunst en cultuur. We werken op onze 6 hectare ook nog samen met twee andere bedrijven: Oogsten Koken en Eten, en de Blauwe Besengaard."

Wouter: "Veerkracht ontleen ik vooral aan de antroposofische sociale wetenschap. Zo zegt Rudolf Steiner bijvoorbeeld dat grond en alle andere productiemiddelen in waarheid van iedereen zijn. Ieder mens is in werkelijkheid eigenaar van een gelijk deel van alle productiemiddelen. Niets meer en niets minder! En dan kijk ik vanuit dat gezichtspunt maar eens in de wereld rond ... mmwah, nog niet helemaal in overeenstemming daarmee (om het zachtjes uit te drukken). Dan vraag ik me

af: maar klópt dat dan eigenlijk wel, wat die man zegt? En ga weer bij Steiner te rade. Ik kom tot de conclusie: ja, het voelt goed, hij heeft gewoon gelijk. Kijk ik dan nog eens in de wereld zoals die nu is, dan overkomt me een gevoel van machteloosheid, hulpeloosheid en verdriet. De kloof tussen hoe 'ie is en hoe 'ie zou moeten zijn is met geen pen te beschrijven. Dus maar weer op zoek naar goede raad bij Steiner: 'Dat veel mensen tegenwoordig nog niets kunnen doen, is niet het grootste probleem. Het zou echter zeer ernstig zijn, als de mensen er niet toe zouden kunnen besluiten om de sociale wetmatigheden gees-

'De kloof tussen hoe 'ie is en hoe 'ie zou moeten zijn is met geen pen te beschrijven'

teswetenschappelijk tenminste te leren kennen, ze te bestuderen. Het andere zal komen, als ze bestudeerd worden.' Dus besluit ik: in de praktijk doen wat we kunnen, ook al lijkt het een druppel op de gloeiende plaat. Daarnaast steeds maar weer mediteren op de juiste sociale inzichten!"

Kathinka: "Dat we op zoveel verschillende lagen van zoveel verschillende wezens omgeven zijn. Dan is er altijd iemand, met wie je in gesprek kan gaan: een koe, een boom, een mens, een wolk, die je uitdaagt, spiegelt, helpt als het tegenzit en de schoonheid van de aarde zichtbaar maakt."

leeuweriksveld.nl
mensenvoordearde.nl

Tekst: Wouter en Kathinka

Voeten op de grond, idealen in het hart

Iedere week schrijven Wouter en Kathinka een verhaaltje in hun nieuwsbrief die meegaat met de groentepakketten. Ter ere van het 20-jarig bestaan van 't Leeuweriksveld zijn de mooiste stukjes samengevoegd in het boek *Voeten op de grond, idealen in het hart*. Het kan gaan over schoffelen of over de teelt van asperges, maar ook over maatschappelijke vraagstukken als grondbezit of over falend landbouwbeleid. Een levendig geheel. Te bestellen via **nearchus.nl**

Samenstelling: Afke Huitema, redacteur van Dynamisch Perspectief. Ze deed Warmonderhofdeeltijd en maakt de wereld mooier als creatief uitvinder.

De natuur werkt helend voor mensen, dringt in steeds meer zorginstellingen door. Astrid van Zon beschrijft hoe zij tot het inzicht kwam hoe belangrijk wederkerigheid hierbij is: wij moeten de natuur ook geven wat zij nodig heeft.

Zorgen voor de Aarde, zorgen voor elkaar

Het is geen nieuw inzicht dat de kracht van de natuur en de landbouw helend kan zijn voor mensen. Daar geloofde men in de Griekse oudheid al in. In de middeleeuwen werden tuinen en landschappen aangelegd om het helingsproces te ondersteunen. Henry David Thoreau schrijft in het midden van de 19^e eeuw naar aanleiding van het overlijden van zijn broer het boek "Walden". Om de vroege dood van zijn broer te verwerken leeft hij twee jaar in een zelfgebouwde hut. De natuur helpt hem beter te worden. Ook binnen de landbouw en zorg weten we dat werken op het land bijzonder helend kan zijn en dat we aan het leven met planten en dieren iets kunnen ontdekken over onszelf.

Onze samenleving met al haar crises heeft invloed op eenzaamheid, het ervaren van leegte, het verliezen van zin en daarmee verlies van verbinding en vertrouwen. Dit zien we vooral ook bij jonge mensen voor wie het steeds moeilijker wordt een perspectief op de eigen toekomst te ontwikkelen. Dat kunnen we allemaal meebeleven ook door onze eigen ervaringen.

> Op Urtica de Vijfsprong is met kinderen een mandala gemaakt

Ontwikkelen naar zijn eigen wezen

De ervaring dat de natuur en het zorgen voor de natuur en de levende wezens bijdragen aan de lichamelijke en mentale gezondheid van mensen, was een directe ervaring van cliënten en medewerkers bij Urtica de Vijfsprong in Vorden, een biodynamisch landbouwbedrijf en zorgorganisatie die nauw samenwerken. Ook zelf deed ik een dergelijke ervaring op toen ik daar net kwam werken in 2016. De combinatie van diverse ernstige ongelukken

van gezinsleden en de zorg die daarvoor nodig was, de afstand in kilometers tot thuis en de uitdagingen van een nieuwe baan, zorgden voor een stressvolle periode. Door de week leefde ik in een huisje in het bos en mijn wandeling naar mijn werk door de natuur en langs de weilanden van het bedrijf, iedere dag opnieuw, vitaliseerde mij waardoor mijn lichamelijke en mentale gezondheid de druk van de stress kon weerstaan. De aarde is hier nog vriendelijk, kwam in me op. Waar had dat mee te maken? Deze ervaring bracht me er toe me meer te verbinden met de natuur op het bedrijf en de levende wezens die er zijn en de vraag te onderzoeken wat in de BD-landbouw werkzaam is waardoor de vitaliteit zo ondersteund wordt. Daarnaast had ik van Derk Klein Bramel (oprichter van Urtica de Vijfsprong) geleerd dat in een zorg-landbouwcombinatie 'al wat is verzorgd wordt en gestimuleerd wordt zich naar zijn eigen wezen te ontwikkelen'. Dat streven was opgenomen in de grondsteenspreuk.

Bazuingeschal

Zoals het vaker gaat als je met vragen leeft, komen je ook dingen tegemoet. Ik kreeg een bijzonder boekje in handen: *Broze aarde, een requiem voor de aarde* van Antjie Krog, een Zuid-Afrikaanse dichteres. Zij begon het requiem met de zinnen:

Hoe kunnen wij zorgen voor de aarde, als wij niet zorgen voor elkaar en hoe kunnen wij zorgen voor elkaar als we niet zorgen voor de aarde?

De wederkerige relatie van mens en aarde die uit deze zinnen spreekt, kwamen als bazuingschal bij me binnen. Hier draait het om, wat betekent dat wij ons ook iedere keer weer af moeten vragen wat de natuur en de levende wezens nodig hebben om als bron voor de gezondheid te kunnen blijven dienen. Zodat we de aarde niet alleen consumeren, maar met liefde en aandacht zorg aan haar blijven geven. En waar kan dat beter dan bij de biodynamische bedrijven, omdat zij oog en aandacht hebben voor alle levende wezens. Het gaat over alle levende wezens, over aarde, planten, dieren en mensen, over alle natuurrijken. We kennen allemaal het verhaal over de klimaatcrisis en de vragen die er leven rond de Aarde. Als alle levende wezens, al wat is, zich naar de eigen aard willen ontwikkelen, wil dat feitelijk zeggen dat zorgen voor mensen niet kan zonder zorgen voor de Aarde. En andersom. Als we zo naar de levende wezens kunnen kijken en wat zij voor ons betekenen, dan kunnen we niet anders dan ook stil staan bij ons eigen handelen naar de natuur en de levende wezens. Ethische afwegingen kunnen in ons aangesproken worden.

Ethische relatie leidt tot keuzes en zingeving

Door een wetenschappelijke publicatie uit 2019 van onder andere Paul Struik, Kees Zoeteman en Jan Diek van Mansvelt* over het spanningsveld van de eigen aard van

planten en dieren in relatie tot het nut dat zij voor mensen hebben, werd mijn blik op de levende wezens op de boerderij nog meer verdiept. Hoe gaan we om met de verhouding tussen nut en de eigen aard? Ik werd er door gegrepen; het artikel beschrijft een eigen streefrichting van plant en dier naast het dienen van het nut van de mens en roept daarmee de eerbied en respect op wat wij voor de integriteit van deze levende wezens kunnen tonen. Het verdiepte daarmee de op-

De wederkerige relatie van mens en aarde die uit deze zinnen spreekt, kwamen als bazuingschal bij me binnen

roep om te stimuleren dat al wat is zich naar zijn eigen wezen mag ontwikkelen en daarmee tot een diepere relationele verbinding met alle levende wezens. Als je werkelijk in verbinding komt met een dier, een plant en nog verder weg de bodem en de Aarde, krijg je andere gesprekken.

Het leidde tot werkgroepen over de eigen aard van de plant en het dier en het voeren van een nieuw bewuster gesprek met elkaar, met de boer, met de tuinder, met alle mensen die de planten en dieren verzorgen. Het leidde tot nieuwe bewuste keuzes om bijvoorbeeld te zorgen dat de stierkalfjes op de boerderij konden blijven, wat natuurlijk voor de bedrijfsvoering gevolgen had. Door de bewuste keuzes kunnen er ook bewust nieuwe richtingen gevonden worden. Het ontwikkelen naar de eigen aard voor planten, betekent dat zij hun hele cyclus kunnen doorlopen en dus uiteindelijk tot zaadvorming kunnen ko-

men. Het kijken naar het wezenlijke van planten en dieren leek ook aan te sluiten bij een grotere beweging in de wereld waar mensen steeds meer opkomen voor de natuur, voor planten, dieren en rivieren en er ook rechten aan toekennen.

Mooi was ook dat het iets deed met de mensen. Er ontstond enthousiasme door de verbinding met de eigen aard en dat bracht meer bewustzijn in de aandacht en het zorgen voor de levende wezens. Mensen namen

nieuwe initiatieven, ook degenen die een zorgvraag hadden. Zo nam een van de werkende deelnemers het initiatief om iedere week een meditatie moment in de tuin te organiseren waarin met aandacht de omgeving en wat er leeft opgenomen wordt. Kunnen we iets ervaren waar extra zorg nodig is? Het kunnen bijdragen aan het welzijn van andere levende wezens geeft betekenis aan het leven en scheidt zingeving en is daarmee een belangrijke bijdrage voor gezondheid.

Samenwerken met andere partijen

In 2021 ontstond in de samenleving een nieuw initiatief: de Groene GGZ, een samenwerking tussen Nature for Health en IVN-natuureducatie. Rob Wolters, coördinator van NfH en Renske Visser, directeur Zuid van IVN sloegen de handen ineen om het groen van de natuur weer een plek te geven in de

behandeling van mensen met een psychische kwetsbaarheid. Zij waren gemotiveerd en geïnspireerd door hun ervaringen in de GGZ (geestelijke gezondheidszorg), de een als vader van een zoon in de GGZ, de ander als werkende in de GGZ. Zij zochten naar voorlopers in deze nieuwe GGZ-stroom en Urtica de Vijfsprong werd er een van.

Dat sloot aan bij een ontwikkeling in de zorg waarin al bewuster gewerkt werd met het groen. Door de coronatijd werden de behandelgesprekken vaak wandelend in het groen gehouden, zodat de zorg en behandeling doorgang konden vinden. Door de samenwerking met de Groene GGZ heeft dit behandelen in het groen zich doorgezet en versterkt en werden er modules ontwikkeld. De samenwerking had een positieve wederzijdse vrucht. Voor de mensen binnen de Groene GGZ, die vooral de nadruk legden op de betekenis van de natuur voor de lichamelijke en mentale gezondheid, ging er een wereld open door naar de wederkerigheid te kijken tussen levende wezens en mensen, en bewust de vraag te stellen hoe de natuur die betekenis voor de mens kan blijven behouden. Een wezenlijke vraag naar de betekenis en bijdrage van de mens voor de natuur, een vraag die zo actueel is. Anderzijds hadden wij baat bij de positieve voortvarendheid van de Groene GGZ en werden we onderdeel van een lerende groep mensen van GGZ-instellingen die enthousiast deze nieuwe stroming verder ontwikkelen. Gezamenlijk organiseerden we een seminar over de relatie behandelen, inzet

van natuur en landbouw, en zingeving. De boodschap was de inzet op wederkerigheid en zo de helende werking van de natuur te respecteren door de natuur ook de aandacht te geven die ze nodig heeft.

De toekomst

Inmiddels ben ik met pensioen en niet meer direct betrokken bij deze ontwikkeling in het werk. Wel leef ik sterk met een toekomstbeeld en draag het uit waar het kan. Een toekomstbeeld waar de kracht van de BD-landbouw werkzaam kan zijn door een echte verbinding te leggen met de levende wezens en de samenhang tussen al die wezens. Plaatsen waar mensen zingeving kunnen ervaren, vitaliteit op kunnen doen, de samenhang van het leven kunnen ervaren, gemeenschap en zo veerkrachtig kunnen blijven in een samenleving waar het leven steeds meer 'verdinglijkt'.

* Paul C. Struik, Arie Bos, Jan Diek van Mansvelt, Diederick Sprangers and Kees Zoeteman, 2019, Handling Tensions between Natural and Utility Purpose of Farm Animals and Crop Plants, *Sustainability*, 11, p.1019-1033.

Tekst: Astrid van Zon.

Zij was eindverantwoordelijke bij Urtica de Vijfsprong van 2016 tot 2023. Ze is themaredacteur van deze DP, voorzitter van de Biodynamische Vereniging en ambassadeur van de Groene GGZ (zie ook ivn.nl/aanbod/groene-ggz en nahf.nl)

Ochtendzon op Urtica de Vijfsprong

Piet van IJzendoorn:

‘Uitdagingen horen bij het leven’

Deze herfst verscheen het boek *Landbouw voor iedereen* over het leven en de visie van Piet van IJzendoorn en de opbouw van Zonnehoeve. Maar toen het boek bijna af was, ging het goed mis op de boerderij. Piet: ‘Ik heb een sterk basisvertrouwen. Uiteindelijk komt alles goed.’

Piet groeit op in de Betuwe op een gemengde boerderij. Als hij zich realiseert dat het in de landbouw de verkeerde kant op gaat, wil hij het anders doen. Het lukt hem om als eerste biodynamische boer van start te gaan in Zuidelijk Flevoland. Steeds krijgt hij te horen ‘dat kan niet’, maar hij doet het toch, is te lezen in *Landbouw voor iedereen*. “Het boek is bedoeld ter inspiratie, om mensen te laten zien dat het mogelijk is om dingen anders te doen, om te werken ten dienste van de aarde”, vertelt Piet aan zijn keukentafel.

Gemeenschapsboerderij
De *cliffhanger* waar het boek mee eindigt, was voor Piet heel heftig. In januari van dit jaar sloot de Inspectie Jeugdzorg de zorgwoningen op de boerderij. Een maand eerder was het Piet duidelijk geworden dat er dingen echt niet klopten. “Het was een hopeloze zaak”, vertelt hij. Het was zijn ideaal geweest om de boerderij door

te geven aan een groep mensen. Ze hadden tien jaar geleden met elkaar de transitie vormgegeven naar een ‘gemeenschapsboerderij’ met acht ondernemers en daar fiscaal-juridische en sociale vormen bij gezocht. Piet had geen zeggenschap meer over de gang van zaken op Zonnehoeve, maar bracht wel als stille vennoot het kapitaal in en was verantwoordelijk voor de financiële verplichtingen naar de bank. “Als ondernemer is het belangrijk om te weten wat je zelf kan en waar je hulp bij nodig hebt. De ondernemers hadden de zorgadministratie en de financiën niet op orde. Achteraf gezien had een Commissie van Toezicht hierbij verplichtend en ondersteunend aanwezig moeten zijn.” Een door de maatschap ingesteld interim-bestuur concludeerde eind februari dat een faillissement onvermijdelijk was. “Ik heb uiteindelijk vanuit Zonnehoeve BV het faillissement van maatschap Zonnehoeve Zeevolde CV moeten aanvragen.”

< Op de foto: Piet (midden) op de hooiwagen in Alberta (Canada) in 1953

Lichtpuntjes

“Voor mij was het heel frustrerend, maar zo sta ik niet in het leven. Ik laat me niet zo snel uit het veld slaan. Ik zie het als leermomenten en uitdagingen en kijk naar de lichtpuntjes. Ik ben dankbaar dat ik de dingen heb kunnen doen die ik wilde. Het heeft me veel positiefs gebracht. Uitdagingen horen bij het leven en die pak je aan. Door te genieten van wat wel goed en mooi is, maak je alles lichter.”

Dus keek Piet alweer snel vooruit. Hij ging op zoek naar nieuwe mensen. Op een advertentie kreeg hij 20 serieuze reacties. Het leek goed te klikken met een echtpaar dat al een biologisch bedrijf runde in de Flevopolder. Zonnehoeve zag weer een mooie toekomst tegemoet. Maar dat bleek te gemakkelijk gedacht: in september liep de samenwerking stuk. Weer verkeerde Piet’s levenswerk in grote onzekerheid. “Slape-loze nachten”, zegt Piet daarover. Maar hij raapte de moed weer bij elkaar: “Ik heb een groot basisvertrouwen. Ik ga ervan uit dat problemen ook ergens goed voor zijn, en dat het uiteindelijk allemaal goed komt.”

Twee maanden later zijn de handtekeningen gezet: Klaas de Lange (eigenaar van Weerribben Zuivel) is per 1 november directeur en mede-eigenaar van Zonnehoeve

BV, waarbij de financiële afwikkeling in de komende vijf jaar wordt afgerond. “Klaas en zijn familie willen Zonnehoeve ontwikkelen op hun ‘eigen-wijze’, die past bij de oorspronkelijke bedoeling.”

Piet blijft op Zonnehoeve wonen en als er vragen zijn biedt hij ondersteuning. Hij broedt alweer op nieuwe plannen: “Ik zou een mooi landgoed willen vormgeven, waar iedereen van kan genieten.”

Eigen waarneming

Heb je vanuit je rijke ervaring een advies aan de jongere generatie? Piet: “Baseer je altijd op je eigen waarneming. Probeer te zien wat er op je bedrijf te ontwikkelen valt. Steeds meer baseren mensen zich op digitale informatie, maar dat is per definitie oude informatie. Nieuwe dingen moeten altijd uit jezelf komen. Hou vol bij tegenslagen, zie ze als uitdagingen die je verder helpen. Het is zó belangrijk om werk te doen dat maatschappelijk waardevol is. Dat biedt zingeving. Dat het betekenis heeft voor anderen, is leidend.”

Tekst: Ellen Winkel

‘Het is zó belangrijk om werk te doen dat maatschappelijk waardevol is. Dat biedt zingeving’

Landbouw voor iedereen – Leven en werk van boer Piet is geschreven door journalist Michiel Bussink. Door Piet’s levensverhaal op te tekenen, komen de naoorlogse ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw mooi in beeld. Het boek gaat ook uitgebreid in op de visie van Piet op hoe maatschappelijke verandering tot stand komt. Verkrijgbaar via de (online) boekhandel.

Elke dag regen en meer schimmel, welke aardappel kan daar tegen?

Als het afgelopen jaar het nieuwe normaal wordt, dan is het lastig aardappels telen in Nederland. We vroegen twee biodynamische telers hoe ze Phytophthora het hoofd kunnen bieden: boerenveredelaar Niek Vos en pootgoedteler Jan Willem Bakker.

Niek Vos: 'Met veredeling blijven we Phytophthora voor'

Ruim 35 jaar geleden waren er, net als afgelopen jaar, veel problemen met Phytophthora. Ook toen verweten bio-en gangbare boeren elkaar de schimmeldruk te verhogen.

Beginnend akkerbouwer Niek Vos uit Kraggenburg deed aan dat gekissebis niet mee. Hij ging op zoek naar oplossingen. En die lagen binnen handbereik. Hij gaf zijn ogen

de kost en ontdekte dat er in zijn besmette aardappelland soms ook vitale planten stonden. "Als je eenmaal zo'n aardappelplant in het oog hebt, dan krijg je hoop dat Phytophthora niet het laatste woord heeft." Niek is er na jarenlange ervaring van overtuigd dat Phytophthora niet te voorkomen en nauwelijks te bestrijden is. "De schimmel is er altijd en het weer bepaalt of hij zich uitbreidt. Vooral planten die in een vochtige periode op hun retour raken zijn vatbaar. Vroeg poten kan helpen, zodat je eerder – in de relatief droge zomerperiode – kunt oogsten. Maar ik ben niet overtuigd van dit

effect bij vroege rassen. Met strokenteelt, waarbij je verschillende gewassen in smalle stroken afwisselt, kun je de uitbreiding van de schimmelinfectie beperken, maar dan moeten de stroken maximaal 6 of, beter nog, 3 meter breed zijn. Maar deze teeltmaatregelen hebben een marginaal effect. Resistente rassen zijn de beste remedie tegen Phytophthora. Maar ook daarmee sta je machteloos als, zoals dit jaar, het een hele maand vrijwel elke dag regent. En dat ge-

lega's, hooguit met de preparaten. "Van de kosmische invloeden op het land ben ik mij eigenlijk nog weinig bewust", denkt hij hard op. "Ze zijn moeilijk te kwantificeren, maar onmiskenbaar aanwezig, net als het effect van het koemestpreparaat."

Zijn drive leverde Niek na ruim tien jaar selecteren twee resistente rassen op: allereerst 'Nieks Witte' (of Bionica) en daarnaast Sevilla. De rassen ontstonden uit tientallen

'De strijd tegen Phytophthora blijft een 'kat-en-muispel''

beurt volgens mij om de zes à zeven jaar." Sinds Niek teler is, vestigt hij zijn hoop op ziekeresistentie. Al snel na zijn start zocht hij contact met aardappelhandelaar Meijer Potato. Die leverde hem een aantal kruisingen met veelbelovende Phytophthora tolerantie. "Ook die planten worden ziek, maar ik hield de gezonde planten in de gaten." Niek raakte gefascineerd door de vitaliteit van deze planten. "Ik kreeg lol van het idee dat dit mogelijk een resistent ras zou kunnen worden. Hoopvol volgde ik deze planten. Vaak vervloog de hoop nog hetzelfde seizoen, omdat ze alsnog werden aangetast, of omdat de knollen niet goed van kwaliteit waren." Van de planten die hij met 'lol' volgde, viel 99 procent door de mand. Maar hij bleef hoop houden en ging verder met die ene procent.

Niek heeft wel oog voor de verschijningsvorm of metamorfose van de plant in diens omgeving, maar erkent dat hij zich als BD-boer nog weinig onderscheidt van biologische col-

kruisingen die hij samen met handelshuis Meijer Potato en het biologisch aardappelveredelingsprogramma BioImpuls van Universiteit Wageningen en Louis Bolk Instituut beproefde. "Het programma van Edith Lammerds van Bueren gaf een flinke impuls aan het aantal resistente rassen. Inmiddels zijn er zes genen gevonden die de resistentie van een ras bepalen. Nu bevatten de rassen één resistente hoofd-gen en eventueel een bij-gen. Maar binnenkort zijn er rassen met al twee of drie Phytophthora resistente genen."

De strijd tegen Phytophthora blijft een 'kat-en-muispel'. Volgens Niek hangt het van de belangen, en dus de investeringen, van de aardappelsector af of er voldoende oplossingen blijven komen. Hij heeft gehoord over toepassing van kalk, thee of sinaasappelschillen. "Het kan maar zo zijn dat de sleutel voor het uitbannen van Phytophthora binnen handbereik ligt. Met voldoende denkkracht komt er zeker een oplossing."

Versterk je de schimmel of de plant?

Hoe lang is het kat-en-muis-spel in de strijd tegen Phytophthora vol te houden? Volgens René Groenen, die jarenlang als tuinder in de veredeling werkte, verlies je die strijd als je je focust op resistentiegenen, schrijft hij in het artikel *Plantgezondheid bij cultuurgewassen*. Bij resistentiegenen wordt de schimmel uitgedaagd om die resistentie te doorbreken. Daardoor wordt de schimmel steeds sterker.

Naast een focus op ziekte-resistentie (waarbij de ziekte er helemaal niet mag zijn) kan veredeling zich ook richten op ziekte-tolerantie: dan is de ziekte aanwezig, maar de plant zet zich ermee uiteen. Daardoor wordt de plant juist sterker. Echter: tolerantie-eigenschappen liggen altijd verspreid over meerdere genen. DNA-analyses kunnen deze eigenschappen niet herkennen, dus kun je niet selecteren in het laboratorium. Voor tolerantie-veredeling moet je selecteren in het veld. Met een scherp kwekers-oog. Lees het hele artikel van René via renegroenen.nl/blogs

Jan Willem Bakker: 'Onderschat het gunstige effect van voorkiemen niet'

Jan Willem teelt in Munnekeziel 12 hectare hoogwaardig pootgoed uit miniknollen. Hij ontvangt die van een plantenkweker die ze in vitro (in kweekbakjes in een kas) opkweekt. "Je begint dus altijd schoon, bacterie- en virusvrij. Het zijn rassen met een naam en hoge verwachtingen voor de markt." Jan Willem vermeerderd de miniknollen en poot de oogst drie tot vier jaar opnieuw uit. Vervolgens verkoopt hij het meeste aan pootgoedtelers. "Phytophthora is extreem agressief geworden", constateert Jan Willem. De schimmel is ook veelzijdiger is geworden, met steeds meer fysio's (stammen). Dat wijdt hij enerzijds aan de zeer krappe vruchtwisseling op gangbare bedrijven – van 1 op 3 of zelfs 1 op 2 – en anderzijds aan de hoge spuitfrequentie. "Zestig jaar geleden kwam mijn vader als loonspuiter één keer en soms twee keer per seizoen op een perceel. Nu zie ik de spuiten

Telers bezoeken een proefveld van het project voor robuuste aardappelrassen van Bionext: de verschillen in aantasting door Phytophthora zijn duidelijk te zien.

om de vijf à zes dagen het land in rijden!" Volgens Jan Willem is door de chemie niet alleen de Phytophthora onderdrukt, maar ook de ontwikkeling van resistente rassen. "Na de val van het IJzeren Gordijn ontdekten we in Oost-Europa robuuste rassen. De kwekers hadden steeds de vitale planten gebruikt voor vermeerdering en bleven zodoende de Phytophthora de baas. Zoals Sarpo Mira, een robuust ras dat nog steeds de beste resistentie tegen Phytophthora heeft. Ondanks

'Dit was het pittigste
teeltjaar sinds we 25 jaar
geleden begonnen'

de geringe financiële middelen, lukte het collega's in Oost-Europa om de aardappelteelt overeind te houden."

Jan Willem ervaart dat nieuwe rassen de laatste jaren sneller achterhaald zijn en het soms zelfs helemaal laten afweten. Dit jaar heerste er op het proefbedrijf Kollumerwaard, vlakbij de percelen van Jan Willem, een waar slagveld. Van de 23 met zorg geselecteerde robuuste rassen bleken er slechts acht redelijk bestand tegen de hoge Phytophthora-druk van dit seizoen.

Zelf teelde hij vier rassen: Twister, Twinner, Levante en Agria. Levante deed het boven verwachting goed, terwijl zijn medewerkers en hij daar tot dan toe minder enthousiast over waren. Het ras dat ze al bijna de hemel in prezen viel resoluut door de mand: Twister. "Een fijn ras om te telen en lekker voor de consument. Vorig jaar bleef het ras goed overeind, met aan het eind een ouderdomsdoorbraak. Maar dit jaar viel het al veel eerder in elkaar."

Zeker na deze ervaringen met resistente rassen, zoekt de vermeerderaar zijn heil ook in teeltmaatregelen. "Het gunstige effect van voorkiemen wordt sinds de opkomst van resistente rassen te weinig benut, zie ik om mij heen. Maar als de Phytophthora-druk zo sterk toeneemt, moet je weer alles uit de kast halen. En als je het goed inricht, is voorkiemen goed te doen."

Andere teeltmaatregelen zijn: rustig bemesten – maar zeker ook niet te krap – met steenmeel, vaste mest en preparaten. Groenbemesters zijn vaste prik, zelfs als die in november of december nog gezaaid moeten

worden. Jan Willem streeft een ruime vruchtwisseling na, minimaal 1 op 6. Sinds 2004 wordt er niet meer geploegd en zijn er vaste rijpaden. De zaai kalender wordt eigenlijk alleen bij het aardappelpoten in acht genomen. "Dit was het pittigste teeltjaar sinds we 25 jaar geleden begonnen. Het lukte gelukkig om te beseffen dat de ellende zich beperkte tot de gewassen, en we zelf gezond en tevreden bleven. Dan besef je wat echt belangrijk is in het leven en houd je de moed erin."

Moderne technieken

De methode van de Oost-Europeanen om tot robuuste rassen te komen, was gebaseerd op 'ouderwets' selecteren. Nu doen moderne technieken hun intrede: de kruisingen die Niek ontvangt om uit te proberen, zijn geselecteerd met DNA-technieken, zodat duidelijk is of de gewenste genen erin zitten. De miniknollen die Jan-Willem gebruikt worden in laboratoria opgekweekt uit kleine stukjes aardappelplant. In hoeverre sluit zo'n laboratoriumfase aan bij biodynamisch?

Volgens Niek past de DNA-analyse om rassen te selecteren wel in de biodynamische visie, maar bij DNA-technieken waarmee de genen worden gemanipuleerd schuurt het: "Dan schuur je tegen de basisprincipes aan, of in het geval van CRISPR-CAS ga je er duidelijk overheen."

Jan Willem: "Of het gebruik van miniknollen past bij biodynamische landbouw vind ik moeilijk te zeggen. Ik vergelijk het met opkweek van koolplanten, dit gebeurt ook extern bij de plantopkweker. Ik ben een paar keer bij een miniknollen-kweker op bezoek geweest en kreeg daar geen bevreemdend gevoel."

"Zaadbedrijf Bejo verkoopt zaden van aardappelen in Azië, omdat daar geen pootgoed heen kan of mag. De aardappelen die uit dat zaad geoogst worden zijn niet identiek aan elkaar zoals wij dat gewend zijn. Misschien heeft een plant die door de ontkiemingsfase gaat meer weerstand tegen Phytophthora. Ik zou eens een proef met aardappelzaad kunnen doen om te kijken wat er gebeurt."

Tekst: Steven Berendsen. Steven is opgegroeid in de gangbare landbouw en (als niet-boer) in transitie naar BD

De parabel van de Chileense aardappelvelden

Chili kon zijn betalingsverplichtingen aan het westen niet voldoen. Daarop werden westerse landbouwkundigen naar Chili gestuurd met de opdracht om de productiviteit van de landbouw te verbeteren. Op de akker ontdekten de landbouwkundigen wel tien verschillende soorten aardappelen: ronde, ovale, witte, blauwe. Sommigen soorten hadden veel knollen, anderen slechts enkele. Bij de oogst waren de boeren opvallend lui, ze oogstten slordig en lieten nog veel planten staan. Dit leek heel inefficiënt. De landbouwkundigen oogstten de verschillende soorten apart, noteerden hun opbrengst en berekenden welke soorten de boeren volgend jaar het beste konden nemen voor een hoge opbrengst. Chileense boeren, die hun hele leven in de bergen wonen, weten dat veel verschillende dingen hun aardappeloogst kunnen schaden: een late nachtvorst, een rupsenplaag, meeldauw, een vroeg invallende winter. Na elke ramp lopen de boeren naar boven naar hun akker en zoeken de overgebleven aardappelplanten, want die planten waren immuun voor de laatste ramp. Van deze planten nemen ze de knollen mee als pootgoed voor volgend jaar. Dit leidt tot grote diversiteit in aardappelsoorten. Deze velden geven niet elk jaar de absoluut hoogste opbrengst, maar over vele jaren gezien wel de meest zekere opbrengst.

Dit verhaal staat in het hoofdstuk *Veerkracht* in *Werkboek Gezond Landbouwbedrijf – Inspiratie voor inrichting met samenhang en identiteit*, geschreven door Joke Bloksma (2014; gratis te downloaden via jokebloksma.nl). Zij nam het over uit *De levende onderneming* (1997) van Arie de Geus

De oogst van ... BD-beroepsontwikkeling

Wat wil ik, eigenlijk?!

Veerkracht in het spoor van de wil

Waarom lekt mijn energie weg? Het is een vraag die Wiebe Cool vaak tegenkomt als begeleider-coach van een groep boerinnen die een zorgtak op het bedrijf hebben. Intervisie helpt om het lek te dichten. Maar ook kunstzinnig bezig zijn is een fantastische helper, weet Wiebe in zijn rol als kunst-docent op Warmonderhof.

“Intervisie-methodiek is in wezen veerkracht-methodiek, is mijn ervaring”, vertelt Wiebe. “Centrale vraag bij een intervisie-bijeenkomst is eigenlijk altijd: waar lekt de energie in mijn werk weg? Dit gaat ten koste van de veerkracht van de vraagsteller.” In het geval van de zorgboeren lekt energie vaak weg wanneer de boer-begeleider geen werkzame relatie kan krijgen met een zorgvrager op de boerderij; iemand vanuit de GGZ, met een verstandelijke beperking of uit de jeugdzorg.

De intervisie kan een goede hulp zijn om de werkrelatie in een ander perspectief te krij-

gen. Een voorbeeld: in de bijeenkomst wordt helder dat een deelnemer moeite heeft om zich te beperken in de begeleiding tot het stuk waar zij verantwoordelijk voor is richting de zorgvrager. Met als gevolg dat ze gaat zwemmen en inboet aan veerkracht. Ze verliest de verbinding met datgene wat ze zelf wilde brengen.

Karakterisering en vrij advies

De intervisiemethodiek die in het programma van de BD-beroepsontwikkeling wordt gehanteerd, heeft volgens Wiebe veel te bieden. Als de vraag die iemand inbrengt goed

onderzocht is, door het stellen van verduidelijkingsvragen door de rest van de groep, volgt een korte stilte. Deze is wezenlijk: de groepsleden laten zich in deze stilte inspireren en geven vervolgens ieder een reactie aan de vraagsteller. Die reactie gaat in de vorm van een karakterisering: wat roept deze situatie bij me op? Dat kan een beeld zijn of een gedicht of wat ook maar opkomt. Na het uitwisselen van de beelden volgt een ronde van advies. De vraagsteller neemt de beelden mee als geschenk en bepaalt zelf haar pad in reactie op de adviezen: wat wil ik, met welk advies wil ik aan de slag? Daarmee krijgt zij weer verbinding met de eigen wil, ze krijgt grip op de zaak. Veerkracht wordt gevoed.

Je verbonden weten

In zijn eigen werkomgeving heeft Wiebe niet veel intervisie gehad, vertelt hij. Hij was in de jaren tachtig pionier bij het opzetten van de Borgstichting, een zorginitiatief in Haarlem. “Er was toen geen intervisie. Was het er wel geweest, dan hadden we veel conflictueuze situaties voor kunnen zijn.” Intervisie ziet hij als een grote hulp om je verbonden te weten: zowel met de mensen en de dingen om je heen, met je omgeving, als met datgene wat jij eigenlijk wil, met jouw inspiratie. Het beoefenen van kunst is ook zo’n fantastische helper. In zijn hoedanigheid als kunst-docent op de Warmonderhof liet Wiebe de studenten in hun laatste jaar een beeldje in was maken. De vraag die ze meekregen: hoe wil ik de toekomst in? Met andere woorden: wat wil ik? “Er ontstaat een aandachtige stilte, terwijl de studenten aan hun beeldje

werken”, vertelt Wiebe. Daarna volgt het hele ambachtelijk-technische proces van een wassen beeld naar het gieten van het beeld in brons. “Dat is een metafoor voor het op de grond krijgen van dat wat je wilt.” Wiebe laat mij boekjes zien wat voor werk

Meedoen?

Er is in deze intervisiegroep van Wiebe in Oost-Nederland nog ruimte voor nieuwe deelnemers. Bijeenkomsten vinden plaats bij een van de leden thuis, meestal één avond in de twee maanden. Bij voldoende belangstelling is het ook mogelijk een nieuwe groep te starten in een andere regio. Heb je interesse in deze of andere groepen van BD-beroepsontwikkeling, als deelnemer of als coach? Mail coördinator Joke Bloksma, joke.bloksma@bdvereniging.nl. En kijk op bdvereniging.nl/doe-mee

Wiebe Cool

dat oplevert. Ik ben ontroerd door de kracht die uitgaat van deze beelden, door hoe deze jonge mensen laten zien wat ze willen.

Tot slot nog een advies van Wiebe aan alle initiatieven die aan veerkracht en verbondenheid willen werken: “Ga samen een toneelstuk vormgeven. De verbondenheid die dat genereert, is erg voedend voor de veerkracht.”

Tekst: Jelle Meindertsma.
Jelle was BD-boer en coach bij de BD-beroepsontwikkeling

“Samen werken op de akker, groeien naar een bewuster denken.”
Met deze woorden drukte Sil Oostendorp uit hoe hij de toekomst in wilde, tijdens de kunstlessen in zijn laatste jaar op Warmonderhof in 2013. Hij gaf dit vorm in dit beeld, dat nog altijd op zijn boerderij staat.

Vruchtbaar samenwerken op je boerderij

Reigershof

Vruchtbaar samenwerken op je boerderij. Zo heet de inspiratiegids die 21 november werd gepresenteerd bij de feestelijke afsluiting van het project ORSALISK*. Begeleid door Geert Iserbyt zochten vijf Vlaamse korte-keten-bedrijven naar 'het geheim' van goed samenwerken en gedeeld leiderschap binnen het boerderij-team.

"Samenwerken in de praktijk wordt ook wel weggezet als: lastig, gedoe, dat zou ik niet kunnen, veel vergaderen ... Daarbij maak ik graag de vergelijking met mechanische onkruidbeheersing. Ik zie dan vanuit de gangbare landbouw dezelfde blik, dezelfde rollende ogen. Maar toch doen we het en we weten

waarom. En we weten min of meer hoe het moet. Je hebt een tractor nodig, een schoffelbalk. Je belt een collega voor meer info. Maar die kennis en info wil nog niet zeggen dat je tractor kan rijden, dat je een machine kan afstellen of dat je kan schoffelen zonder planten weg te schoffelen. Ook hier gelden er evenveel methodes en waarheden als er boeren bestaan. Voor de een is er een afstelling die voor de verschillende gewassen en verschillende stadia goed moet zijn. Voor de ander heeft ieder gewas en iedere gewasstand een aangepaste afstelling. Het ene bedrijf ontwikkelt verder met GPS, camera's en dergelijke, het andere ziet nog steeds het nut in van de handschoffel. Wat dit project ons geboden heeft, zijn de tools om een samenwerking neer te zetten en te verzorgen."

Zo opende Arne Vastershaeghe van BD-boerderij De Zonnekouter de bijeenkomst met een 'getuigenis' over de waarde van het project ORSALISK, een samenwerking tussen Bioforum (de Vlaamse Bionext), het Vlaams onderzoekscentrum ILVO, Geert Iserbyt van U-consult en vijf Vlaamse korte-keten-bedrijven (drie biologisch en twee biodynamisch).

Een vraag van Arne over samenwerking was de aanleiding dat An Jamart van Bioforum in 2022 het initiatief nam hiertoe en aan Geert Iserbyt vroeg het project te ontwerpen en uit te voeren. Geert was in 1997 oprichter van Landwijzer, de Vlaamse bio- en BD-opleiding, en hij werkt er nog steeds als docent mens en samenleving. Geïnspireerd door *Theorie U* van Otto Scharmer, de zienswijze die hij leerde kennen op de Landbouwconferentie in Dornach, én door het boek *Reinventing organisations* van Frédéric Laloux (zie kader) re-organiseerde hij samen met z'n collega's succesvol de samenwerking binnen Landwijzer. Die ervaring kon hij nu mee inzetten.

Uitdaging en uitgangspunten

Geert vertelt: "De uitdaging van dit project was de interne samenwerking op bedrijven te versterken en consolideren. Want als er iets energie vreet, is dat een niet goed lopende samenwerking. In de landbouw wordt veel met techniek gewerkt, maar sociale technieken worden nog weinig ingezet. Ik had als uitgangspunten: deze aanpak moet geschikt zijn voor teams van drie tot ongeveer tien mensen en op maat voor elk bedrijf toegepast

kunnen worden. Want er zijn grote verschillen tussen de bedrijven; maat, bemensing, type, oud, nieuw. Er moet in een team een goede balans zijn tussen stabiel en flexibel. Transparantie en duidelijkheid op alle gebieden geeft rust en vertrouwen. Vaste medewerkers in gelijkwaardigheid betrekken en bejegenen. Ieder heeft passende verantwoordelijkheden. Verantwoordelijk zijn betekent niet altijd zelf uitvoeren. Je kan ook delegeren. Verder is ruimte voor persoonlijke groei belangrijk. Als ik het project zou moeten samenvatten in twee woorden, dan zou dat zijn: *gedeeld leiderschap.*"

Aanpak

Gedurende twee jaar kwamen de vijf bedrijven buiten het hoogseizoen zeven maal samen en daarnaast kregen ze na elke samenkomst ook een individuele coachingssessie om te bespreken hoe het desbetreffende thema op hun bedrijf in praktijk kon worden gebracht.

Er werd gewerkt aan vier aandachtsgebieden:

1. In welke context werken we samen?

Een *bedrijfsmissie* geeft antwoord op de

De Zonnekouter

Het Polderveld

vraag: waarom bestaan wij? Wat is de drijfveer, waar staat het bedrijf voor? Een bedrijfsvisie geeft antwoord op de vraag: hoe doen we dat? Het is belangrijk dat alle medewerkers de missie en visie van het bedrijf kennen en dat die aansluit bij hun persoonlijke missie en visie. Als de medewerkers betrokken zijn of meewerken aan het formuleren ervan, ontwikkel je een gedragen missie en visie. Een *organigram* vormt de basis voor de taakverdeling en de manier waarop mensen dagelijks samenwerken.

Geitenboerderij 't Reigershof: *“Door samen het organigram op te maken werd het ook voor onze twee vaste medewerkers duidelijk hoe het bedrijf gestructureerd is en wat alle actieterreinen zijn.”*

Hoe ziet je team eruit? Inzicht in de verschillen, competenties en waarden van alle teamgenoten is noodzakelijk om elkaars kwaliteiten te leren waarderen en ieder teamlid te laten werken op de manier die het beste aansluit bij zijn/haar kwaliteiten. Bewustzijn daarover is een goede stap in de richting om tot betere communicatie en samenwerking te komen. Er werd gebruik gemaakt van verschillende persoonlijkheidstesten, maar ook van een zelf-competentiescan ontwikkeld door Landwijzer (te downloaden via **u-consult.be**). Ook de omgeving, de klantenkring en het netwerk zijn de context van je bedrijf en belangrijk goed in beeld te brengen en bewust te kiezen hoe je ermee wil communiceren.

2. Hoe communiceren we met elkaar?

Het onderscheiden en bewustworden van

Plukboerderij Grondig

verschillende communicatiestijlen, en het leren over verbindende communicatie en conflictantering, zijn helpend in de samenwerking. Een voorbeeld is een familiebedrijf waarin een of enkele externe medewerkers hun intrede doen. De familieleden hebben vanuit hun ‘familiesysteem’ genoeg aan een half woord of zelfs maar een knikje of hoofdbeweging wanneer bijvoorbeeld een gereedschap aangereikt moet worden of even een helpende hand nodig is. Op boerenbedrijven is er traditioneel een hoog arbeidsethos: als het niet goed gaat, een tandje erbij en niet erover praten. Maar dit werkt niet wanneer externe medewerkers in het bedrijf komen. Dan kan het tot conflict leiden. Een andere cultuur is dan nodig. Een interessant boek hierover is: *Wat de boer niet zegt – communicatie in agrarische familiebedrijven*.

3. Hoe organiseren we onze praktische samenwerking?

Er is allerlei handig en tijdsbesparend ‘gereedschap’ waarmee de praktische samenwerking kan worden vormgegeven. In de inspiratiegids worden de volgende beschreven: een jaarka-

lender, een rollendocument plus rollenoverleg, de overlegstructuur en vormen van besluitvorming.

Voorbeeld: een rollendocument brengt alle rollen en verantwoordelijkheden op het bedrijf in beeld. Het document wordt met alle betrokken medewerkers samen opgesteld en gedeeld. Zo weet iedereen niet alleen wat zijn of haar eigen verantwoordelijkheden zijn, maar hebben ze ook zicht op het geheel. Er hoeven geen ‘muurtjes’ te zijn in een bedrijf tussen verschillende bedrijfstakingen. Wanneer er bijvoorbeeld een afdeling groenteteelt is én een afdeling fruitteelt, kan er een medewerker zijn die de rol van waterverzorging heeft en dus verantwoordelijk is voor de beregening van de groenten én het fruit. In een rollenoverleg meermalen per jaar wordt de rolverdeling actueel gehouden en spanningsvelden besproken en aangepakt.

4. Hoe creëren we een goede samenwerkingscultuur?

Hier zijn de helpende ‘tools’: een huishoudelijk

regelement, aandacht voor persoonlijke motivatie en welbevinden en hoe motiveren we elkaar, en werken aan blijvende bedrijfsontwikkeling en persoonlijke groei. Manieren van zelfevaluatie, collegiale feedback, intervisie en Collegiale Toetsing.

Plukboerderij Grondig: *“Ons intern regelement scheidt duidelijkheid over wat we van elkaar mogen verwachten. Het is een dynamisch document dat met ons meegroeit. Door het up-to-date te houden, voorkomen we twee keer in dezelfde discussie te belanden.”*

Generatieverschil?

Tot slot nog een vraag aan Geert: Op deze feestelijke en geanimeerde eindbijeenkomst van het project zien we voornamelijk mensen onder de veertig jaar. Waar zijn de oudere boeren? “Veel oudere boeren nemen onvoldoende tijd om te praten, er moet gewerkt worden. Ze gaan te laat nadenken over bedrijfsoverdracht. Als ze dan willen overdragen lukt dat niet, omdat het bedrijf niet is ingericht op samenwerken. Er is weinig overlegstructuur, weinig sociale context. Daar stappen jongeren niet graag in. Voor jongeren is werken in gelijkwaardigheid belangrijk. Niet vanuit meer ruimte willen, maar vanuit ‘wij-bewustzijn’. Ze willen community!”

*ORSALISK = ORganisch Samenwerken, Lerend netwerk Interne Samenwerking op Korte keten biobedrijven

Tekst: Gineke de Graaf.

Gineke was tuinder en is redacteur van Dynamisch Perspectief en aspirant-bestuurslid van de Biodynamische Vereniging

Reinventing Organizations

De drie principes uit *Reinventing Organizations* van Frédéric Laloux:

- **Heelheid van de mens.** We kijken niet naar elkaar binnen functies, maar we kijken naar de héle mens. Functies worden afgeschaft. Natuurlijk is er wel taakverdeling.
- **Zelfsturing.** Teams en medewerkers hebben verantwoordelijkheid en geven zelf vorm.
- **Evolutief doel.** Deze tijd vraagt flexibiliteit, want alles verandert. We blijven trouw aan de missie, maar de manier waarop kan veranderen.

De inspiratiegids *Vruchtbaar samenwerken op je boerderij* is te downloaden via **u-consult.be**

Rudolf Steiner Sociologische basiswet

De sociologische basiswet van Rudolf Steiner: *‘Aan het begin van haar culturele status streeft de mensheid naar het ontstaan van sociale instellingen; het belang van de enkeling wordt aan het belang van de instellingen opgeofferd; de verdere ontwikkeling leidt er toe, dat de enkeling zich uit de belangen van de instellingen bevrijdt en tot een vrije ontplooiing van zijn behoeften en van zijn capaciteiten komt.’*

De door Rudolf Steiner geformuleerde sociologische basiswet beschrijft hoe de mens zich door de tijden heen zó ontwikkelt, dat hij steeds meer in individuele vrijheid en verantwoordelijkheid handelt. (bron: sleipnir.nl)

In de samenwerking is het daarom belangrijk ruimte en aandacht te geven aan de afstemming van enerzijds de gemeenschappelijke belangen zoals missie, visie en bedrijfscultuur, en anderzijds de persoonlijke belangen, zoals het kunnen uitdrukken van verantwoordelijkheden, talenten, affiniteiten, competenties en behoeften.

Impressie van de Michaeldagen Het (innerlijk) vuur opstoken

‘Vol vuur en vlam’ was het thema van de Michaeldagen eind september. Walter van Groningen van BD Jong liet zich – innerlijk – opwarmen tijdens deze drie dagen met workshops, lezingen, ontmoetingen en kampvuur.

“De sprookjes die we als kind beleven en later als fantasie afdoen ... die innerlijke wereld is wel degelijk echt!”, is het eerste waar Jaap van de Weg (arts en coach in wezenlijke ontwikkelingsvragen) in zijn

voordracht over begint. “Het is het bewijs van een geestelijke wereld. Als mens beleven we nu eenmaal zowel de fysieke als geestelijke wereld.”

‘Samenwerken met natuurwezens’, ‘de plant ingebed in Aarde en kosmos’, ‘in de klankharmonie van het scheppende wereldwoord’. Het zijn begrippen uit de Landbouwcursus en aanverwante thema’s. Zinnen die tot de verbeelding spreken. Een realiteit die we niet kunnen zien, maar wel voelen. In een rotsvast geloof. Of juist in twijfel, over de grondslag van het bestaan. Angst en twijfel aankijken vraagt moed. Dat is het thema van Michael, waar we ons jaarlijks op de Michaeldagen mee proberen te verbinden.

Terug naar de lezing. Op het podium staat een beeld van deze Michael. Hij is een Aartsengel, die een draak temt. Het verhaal is dat Michael de draak (Lucifer) temt en uit de hemel stoot. Met het op Aarde komen van Lucifer hebben wij als mensen met deze kracht te maken. Er is geen God, kerk of koning meer die ons behoedt en leefregels geeft. Wél een Lucifer die verleidt. De opgave is om als individu op weg naar vrijheid, verantwoordelijkheid te nemen, angsten onder ogen te zien en bewustzijn, een warm gevoel, helder denken en wilskracht (en moraliteit) te ontwikkelen.

Toch denk ik in eerste instantie bij het zien van dat beeld direct aan strijd. In mij ontstaat het beeld van heldhaftigheid, maar ook van de onderdrukker. De (draken)doder. Toch is hij geen van beide, vertelt Jaap. Michael temt de draak en kijkt vooruit naar de toekomst. Die naar hem toekomt. En constant wordend is. Altijd iets nieuws brengt. Dat beeld dient als richtlijn om je eigen angsten

Achter je staat je beschermengel. Die je innerlijke vlammetje aanwakkert. Die je steunt, vrij laat en inspireert. Zo uniek als dit gevoel is, is ook het wezen dat er achter staat’

(draken) aan te kijken en met mededogen te behandelen.

Op het podium staat Jaap, en beurtelings vraagt hij enkele mensen uit het publiek om wezens te representeren waar we in het dagelijks leven mee te maken hebben. Te beginnen met de beschermengel die achter je staat. Die je omhult met warmte. Die het innerlijke vlammetje aanwakkert dat je voelt wanneer je ergens warm voor loopt. Die je steunt, vrij laat en inspireert. “Zo uniek als dit gevoel is, is ook het wezen dat er achter staat”, vertelt Jaap. Alles heeft dus een wezen achter zich. Elke plant, steen, dier én mens. De fantasiewereld zoals we die kennen als kind, is écht, beargumenteert hij.

Maar links naast Jaap staat nog een heel ander wezen ... “Nee joh, dat alles bestaat

niet!”, zegt deze stem. Hard is de stem. Wie is toch deze innerlijke criticus? “Alleen wat je met je fysieke zintuigen kunt waarnemen bestaat”, zegt de stem. “Hoorbaar, voelbaar, meetbaar.” Boos wordt hij, als je ertegenin durft te gaan, een vraag durft te stellen. Maar wie is dat dan? En wie ben ik? Is een open en onbevangen gesprek mogelijk? Is dit de enige waarheid?

En dan is er nog een andere stem: de tegenpool. Jaap noemt haar de hoogmoed. Ze komt vol blijdschap op je af, prijzend om je prestatie. “Wat ben je geweldig! Een schoonheid. Ja, je laat zéker zien hoe je hoort te leven!”

Jaap neemt zijn rol als toeschouwer weer aan. Innerlijk word je heen en weer geslingerd in dit krachtenveld en telkens kom je terug met je opgedane ervaring bij jezelf, waar je engel steun biedt.

Wat mij nog niet duidelijk is: hebben we het nu over een innerlijk of een uiterlijk krachtenveld? Ik besluit de vraag niet te stellen. Het is al ingewikkeld genoeg. Maar persoonlijk denk ik beide. Waar het om gaat, is omgaan met angsten in mezelf.

Tekst: Walter van Groningen, BD Jong, tuinder bij Tannenber

Meet-up van BD-Jong bij de Zonnegaard

Jonge boeren en tuinders ontmoetten elkaar 9 november op de Zonnegaard in Voorst om uit te wisselen en elkaar te leren kennen. Ze deelden inspirerende verhalen over hun bedrijven, onder andere een Herenboerderij en een zorgtuinderij; en over telen voor de voedselbank. Ook spraken ze over hoe biodynamische landbouw voor jongeren meer beleefbaar kan worden, en over hun dromen en visie op biodynamische landbouw en de samenleving. Meer info over BD Jong via bdjong@bdvereniging.nl of bdvereniging.nl/bd-jong

Wat hebben boer en fysiotherapeut gemeen?

De boer is in gesprek met de aarde, de fysiotherapeut met het lichaam. Antroposofisch fysiotherapeut Riemke Cramer – 78 en nog steeds actief in het vak – is geboeid door de overeenkomsten.

In het begin van de opleiding tot antroposofische fysiotherapie riepen de docenten: “Nee! Niet doen!”, iedere keer als ik – zo had ik het geleerd in mijn reguliere opleiding – weer ‘de spier aan ging pakken’. Ook bij het kleinste duwtje was het ‘nee!’ Voor mij bleef er niets anders over dan ‘niets doen’. Toen viel uiteindelijk het kwartje: waarnemen, voelen wat er is, aansluiten bij wat er is. Niet symptomen wegwerken, maar hun taal leren spreken: wat wordt er gewild?

Zo zijn biodynamische boeren ‘in gesprek’ met de aarde en proberen waar te nemen wat dit stukje aarde – wat deze plant – nodig heeft om verstoorde ritmen te herstellen.

Als je in zee gaat en de golven voelt, en door de eerste kou heen bent, kom je bijna altijd stralend of met een voldaan gevoel het strand weer op. De antroposofische fysiotherapie doet de zee een beetje na via ‘ritmische massage’. Niet: ‘je moet meer bewegen’. Wel: wakker maken van de ZIN om te bewegen. Het is belangrijk

om iemands keuze intact te laten en dat vergt inzicht en techniek in de taal van de tastzin.

Want we – de cliënt, de boer, de therapeut – hebben een zeer genuanceerd vermogen om waar te nemen en te interpreteren. Gespeend van iedere dwang wordt de kunst: ‘als de zee’ mee te stromen met wat er is, te leren luisteren met je handen, en een vraag te stellen in plaats van een ‘bewering’ te doen.

De fysiotherapeut hoort waar overbewustzijn (pijn) is. Het gaat erom het patroon van de klachten waar te nemen. Een gezond ritme is van belang. Door stofwisseling krijgen we energie, door nadenken verbruiken we energie. Te veel nadenken en te weinig doen, doet je ‘verdorren’: er is ‘bladkracht’ nodig, ritme, ademhaling, warmte. Andersom heb je misschien ‘wortelkrachten’ nodig om je te kunnen concentreren.

Op een heel basaal niveau moet je ‘ja’ of ‘nee’ kunnen zeggen om het zelfhelend vermogen in werking te brengen. Haast iedere cliënt

(of boerderij) slaakt een zucht van verlichting als deze zich (eindelijk) aangesproken voelt in zijn/haar hele wezen. Niet de gedachte van de fysiotherapeut (of boer) is leidend, maar het met respect bevragen met hart en handen. Zoals bij boeren het land, de bodem, gekend moet worden om te weten waar wat nodig is.

De ritmische massage is niet dwingend, maar wel heel sterk werkend, zoals een vraag in een gesprek vaak meer oplevert dan een bewering. Echter je moet het leren, vaardigheid in de handen en in het hart te ontwikkelen, leren fenomenen waarnemen die iets over de situatie zeggen. Dat herkent ook iedere boer en boerin.

Tekst: Riemke Cramer, antroposofisch fysiotherapeut. Het oorspronkelijke artikel van Riemke is tbv dit Parelje sterk ingekort door Ellen Winkel. Het lezen van de gehele tekst via [bdvereniging.nl/dp-extra](https://www.bdvereniging.nl/dp-extra) is een aanrader.

Kort&Goed

Boeken en berichten rond het thema
'Veerkracht'

FILM *Rewilding the forest*

Maria Westerberg beschrijft zichzelf als een naïef en romantisch kind, dat op school in een mal werd gedwongen waarin ze zich niet thuis voelde. Vervreemd van haar gevoelige natuur en depressief geworden, zocht ze als jong volwassene heling in het bos van haar grootouders. Daar werd ze warm opgevangen door de bomen en hervond ze geleidelijk aan zichzelf en haar veerkracht. Ze begon mooie takken te verzamelen en bracht die tot leven door ze tot karaktervolle kunstwerkjes om te toveren. Ze bezielde het bos ermee.

Nadat het bos Maria liefdevol had opgenomen en verzorgd en zij haar inspiratie terug had gevonden, zag ze dat het bos door monoculturen en clear-cut kapmethodes (waarbij alle bomen op een stuk land tegelijk gekapt worden) gevoelig werd voor bastkevers en langzaam aan het sterven was. Nu wilde zij in wederkerigheid voor het bos zorgen. In de loop van enkele jaren plantte ze met succes 2500 inheemse loofbomen en het bos begon te regenereren. Maria Vildhjärta (Wild Hart) Westerberg werd door haar boeken met houtkunstwerken,

tekeningen en gedichten een bekendheid in Zweden en een ambassadeur voor een zorgvuldige en liefdevolle bejegening van de Zweedse natuur. Maria wordt prachtig geportretteerd in de serie ‘*Something beautiful for the world*’, een productie van drie onafhankelijke filmmakers, zie [campfire-](https://www.campfire-stories.org)

[stories.org](https://www.campfire-stories.org). Via deze website kun je *Rewilding the forest* (ook *Once upon a forest* genoemd) bekijken (19 min.) en – ook aanbevolen – *#treetoo A Poem* (4 min.) en *A Tale from the woods* (47 min.). Meer over Maria Westerberg: [vildhjarta.net](https://www.vildhjarta.net)

Tekst: Gineke de Graaf

PROJECT Zinnenprikkelende kruidenwerkplaats

Langs de Omloop, een rustig landweggetje dat Schoorl met Bergen verbindt, lag decennialang een braakliggend en verwilderd landbouwperceel. Tot vreugde van de buurt kreeg Scorlewald, de nabijgelegen woon-werkgemeenschap, de kans om hier een biodynamische kruidenwerkplaats te ontwikkelen voor mensen met een beperking, die snel overprikkeld raken. Dankzij een legaat is er in de lente van 2023 een glazen

tuinbouwkas gebouwd. Met steun van fondsen, waaronder het Willy Schilthuis Fonds, zijn er vervolgens bomen en kruiden aangeplant, is er een rolstoeltoegankelijk pad aangelegd met oriëntatielijnen voor blinden en slechtzienden en is de kas ingericht voor het opkweken, drogen en verwerken van kruiden. In bijna twee jaar tijd is het verwilderde perceeltje omgetoverd tot een biodynamisch paradijs waar wekelijks 17 cliënten werken.

Ed Lucas (rechts) schoffelt samen met Sam in de kruidentuin

Een team van tien enthousiaste buurtbewoners helpt bij het onderhoud van de tuin.

Voelen, proeven, ruiken

Mensen die snel overprikkeld raken hebben weliswaar een rustige werkomgeving nodig, ze hebben echter wel behoefte aan het prikkelen van de zintuigen. Dat bracht de werkplaatsleiders van Scorlewald op het idee van de kruidenwerkplaats. “Kruiden kun je voelen, proeven, rui-

ken en verwerken,” aldus projectleider Ed Lucas. “Met name geur is heel belangrijk om in een goede stemming te komen. Onze mensen weten drommels goed wat ze nodig hebben. We hebben de kas en belevingstuin dan ook zo ingericht dat iedereen, ook als je blind bent of in een rolstoel zit, zelfstandig naar buiten kan. Vanuit die autonomie en zelfredzaamheid kunnen mensen naar behoefte een wandeling in de tuin maken, in de hangmat gaan liggen of lekker schommelen. Als ze op eigen initiatief tot rust gekomen zijn, kunnen ze zich weer een tijdje verbinden met een activiteit.”

Preparaten

Dit eerste seizoen heeft Ed de keukenkruidentuin aangelegd. Volgend seizoen komen daar nog drie thematuinen bij: een tuin met alle kruiden voor de biodynamische preparaten, een verplantentuin en een kleine medicinale kruidentuin. De producten, zoals kruidenthee, boeketten, zaadjes en kruidenplantjes, zijn op werkdagen te koop in een zelfbedieningskraam aan de weg.

Tekst: Annelijn Steenbruggen

PS Vanaf het voorjaar 2025 zijn er in de kruidenwerkplaats nog stageplekken voor studenten van Warmonderhof, zorgorganisaties en hoveniersopleidingen.

BOEK Aarde roeren

In zijn nieuwe boek neemt Jan Graafland ons weer mee naar zijn Weleda-tuin en vertelt ons wat hij ziet en beleeft. In het titelverhaal beschrijft hij zijn ervaringen van het ‘aarde roeren’, een oud Oost-Europees boeren ritueel: in de 12 heilige nachten wordt aarde in een pot geroerd, waarbij uiteindelijk de tijd wordt verdrongen en plaatsmaakt voor een persoonlijk ritme en het één-worden met het geheel. Hij schrijft liefdevol over planten, kruiden en dieren. Hij waardeert alle eigenschappen, geen plant of dier is ongewenst. Met aandacht en toewijding betoont hij respect aan de natuur en leert ons hoe te leven met de Aarde in plaats van op de Aarde. Hij laat de natuur ook bepalen waar een zaadje – een ‘minuscuul plantje in een soort overlevingscapsule’ – ontkiemt, soms op plekken die hij zelf niet heeft kunnen bedenken. Elke plant heeft een taak in het ecosysteem. Zelf volgt hij ieder jaar een andere ‘jaarplant’, waarvan hij de ontwikkeling regelmatig tekent en intensief observeert, om zo tot de kern van de plant door te dringen. Waar het gaat om veerkracht, beschrijft Graafland hoe het is

om te tuinieren tussen wegen, windturbines en hoogspanningsmasten. Dat doet iets met de tuinman. Hij ziet zijn tuin als zijn persoonlijke kleine klimaatactie en de hoogspanningskabels als tribune voor de vogels, die zo de tuin in kunnen kijken. Het boek is ook leerzaam. Een heel hoofdstuk is gewijd aan het opzetten en onderhouden van een composthoop. Ook worden de eigenschappen van veel kruiden besproken, zoals het sint-janskruid, dat zich volzuigt met zon en licht. Of de mierikswortel die je in vuur en vlam zet. En de bijvoet die vrouwen bijstaat bij fysieke problemen. En hij onthult wat we altijd al hebben willen weten: hoe heksen kunnen vliegen door bilzekeruid! De schrijver neemt ons mee door alle seizoenen en inspireert

de lezer om zelf onbevooroordeeld te observeren, want wie goed kijkt die ziet, en dan blijkt dat alles mooier is dan het lijkt! Een prachtig boek, met kleurrijke illustraties van Mieke de Haan, en gedichten van Graafland zelf. Een boek waarbij de liefde voor alle ‘bewoners’ van tuin van iedere pagina afspat.

Aarde roeren, Christoffor, €26,95 door Jan Graafland

Tekst: Hetty Bruins

*Dat wat weerbaar is,
Kent geen vijand of gevaar,
Maar stelt zich open.*

Jan Graafland

OEFENING De veerkracht van het bedrijf

Zoek een gesprekspartner en bevraag elkaar over zo veel mogelijk bedreigingen en bedenk hoe het bedrijf hierop kan reageren. Bijvoorbeeld: Wat gebeurt er als je een maand in het ziekenhuis ligt, als je door je rug gaat, je beste medewerker vertrekt, de stad gaat uitbreiden op een stuk van je land, de markt verandert, de aardappeloogst mislukt. Hoe reageer je op een dierepidemie, verhoging van de energieprijzen, verlaging van het zorgvragers budget of een publiek schandaal over het afzetmerk? Zijn er weinig dramatische antwoorden op deze mogelijke bedreigingen, dan heeft het bedrijf veerkracht. Er is een rustig gevoel in de bedrijfsvoering. Leiden deze bedreigingen echter meteen tot de ondergang van het bedrijf, dan wordt het tijd om deze kwetsbaarheid om te zetten in meer veerkracht.

Deze oefening staat in het hoofdstuk Veerkracht in **Werkboek Gezond Landbouwbedrijf – Inspiratie voor inrichting met samenhang en identiteit**, geschreven door Joke Bloksma (2014; gratis te downloaden via jokebloksma.nl).

Congres 100 jaar BD BD beter voor bodem, klimaat en voedingswaarde

“In sprookjes wordt er na 100 jaar wel eens iemand wakker”, zei Demeter directeur Bert van Ruitenbeek bij het wetenschappelijk congres ter ere van 100 jaar biodynamische landbouw op 20 november.

In zijn welkomstwoord nam hij het 225-koppige publiek mee in zijn droom dat op deze dag ontdekt zou worden dat de ideale landbouw waar iedereen naar zoekt al 100 jaar bestaat!

Als eerste spreker vertelde **Ellen Winkel**, auteur van *De aarde zal weer vruchtbaar zijn*, over markante gebeurtenissen in de biodynamische geschiedenis. Over de krachtige beweging die door een

enorme groep bevlogen mensen samen is opgebouwd. En hoe relevant dit is voor de toekomst.

Biodynamisch biedt significante voordelen voor bodem, klimaat en voedingswaarde, bleek uit de voordracht van onderzoeker **Jürgen Fritz** van de Universiteit Kassel. Nieuw onderzoek toont aan dat gebruik van hoornmest- en hoornkiesel-preparaat een positieve invloed heeft op de kwaliteit van

bodem en product. Zo bevat pompoen duidelijk meer antioxidanten. Ook verbetert hoornkiesel de weerstand van planten tegen stressvolle omstandigheden. Sinds 45 jaar vergelijkt het Zwitserse DOK-veldonderzoek gangbare, biologische en biodynamische teeltsystemen. De bodemstructuur

van de biodynamische proefvelden scoort duidelijk het best met meer humus, meer micro-organismen, meer bodemactiviteit en meer mineralen mobilisatie. Jürgen vertelde dat een Franse onderzoeker aan boeren, die willen omschakelen naar BD, vraagt om eerst alleen de ene helft van hun land met

preparaten te behandelen: 'Als je na een jaar het verschil ziet, schakel dan om.' Allemaal schakelden ze een jaar later om.

Biodynamische boeren willen graag koploper en inspirator zijn voor de landbouwsector, vertelde **Charlotte Sederel**, onderzoeker bij het Louis Bolk Instituut. Zij presenteerde het sociologisch onderzoek 'Met BD elan de toekomst in'. Hieruit blijkt dat biodynamische boeren – ongeacht leeftijd – vertrouwen hebben in zichzelf, hun bedrijf, de landbouwmethode en de toekomst. Wat ook opvalt is dat 71% van de biodynamische boeren nooit denkt aan stoppen, wat bijzonder positief is, als je het

vergelijkt met andere agrarische sectoren.

Deze inspirerende dag werd afgesloten met een terugblik door **Tineke van den Berg**, boer op Stadsboerderij Almere en voorzitter van Stichting Demeter: "We hebben een geweldig jubileumjaar gehad. Morgen beginnen we aan de volgende eeuw van de BD-landbouw."

Op bdvereniging.nl vind je onder NIEUWS verwijzingen naar een uitgebreid verslag van de dag, video-opnames van lezingen, de uitkomsten van het onderzoek 'Met BD-elan de toekomst in' en andere publicaties

Quotes van boeren uit het onderzoek 'Met BD-elan de toekomst in':

“Je kunt dit zaadje niet 3D-printen. Dat is mijn motivatie! Het gaat erom dat er meer is dan alleen het materiële. De geestelijke kant spreekt me steeds meer aan.” “Ja, we kunnen mensen voeden met geestelijke producten!”

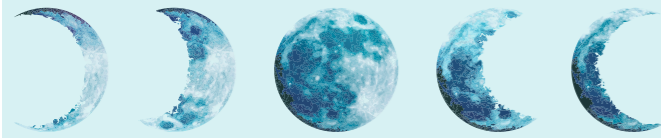
“Het idee te werken aan een opwaartse spiraal, dat is mijn grootste motivatie.”

“Ik vind antroposofie niet meer van deze tijd.” “Oh, bij mij is het juist zo dat: hoe meer ik erover lees, hoe meer het me aanspreekt.”

“Dieren zijn geen doel op zich, maar ze vertegenwoordigen een bijzondere vorm van energie binnen het bedrijf en de omgeving. Als collega's een vergelijkbare energie of balans kunnen bereiken zonder dieren, dan moet daar ook ruimte voor zijn.”

“We staan nu voor andere vragen dan 100 jaar geleden. Het is een andere wereld, met andere energie, nieuwe vragen en verdieping. We moeten zorgvuldig zoeken naar de wijsheid en energetische kwaliteiten van de nieuwe generatie.”

“Het zijn onbestendige tijden.” En hoe ga je daarmee om? “Gestaag doorgaan. De rest volgt vanzelf.”

BD-AGENDA

Op bdvereniging.nl/bd-agenda vind je nog veel meer activiteiten. Organiseer je zelf iets dat past in het BD-werkveld? Mail het aan bd-agenda@bdvereniging.nl

18 jan • Intense BD-imkerdag

Imker Jos Willemse vertelt vanuit zijn passie voor het bijenwezen over biodynamisch imkeren, op Kraaybeekerhof in Driebergen

23 jan • Boerentronrede

Gerlof Pronk en Jaap Gorter van BD-zorgboerderij Naoberhoeve houden de – online – Boerentronrede als aftrap van de Winter-webinars

25 jan tot 12 april • BD-Moestuïn-cursus

6-daagse cursus door ervaren docenten over bodem, teelt, bijen, snoeien, preparaten, zaakalender, en meer, op Kraaybeekerhof in Driebergen

Boerenlandbouwconferentie 2025

De vijfde Boerenlandbouwconferentie, georganiseerd vanuit de Federatie van Agro-ecologische Boeren, vindt plaats van donderdagavond 30 januari tot en met zaterdag 1 februari 2025 in Lage Vuursche.

Hoezo 'boeren-landbouw-conferentie'? Is landbouw niet altijd van boeren? Nee. Helaas zien we, zeker in de gangbare landbouw, grote invloed van multinationals, opgelegd beleid en banken. Bij 'boerenlandbouw' zijn het de boeren zélf die de keuzes maken, al dan niet met hun gemeenschap. De Boerenlandbouwconferentie wordt dan ook voor en door boeren georganiseerd.

Als boeren binnen de Federatie willen wij duurzaam kunnen blijven werken. Duurzaam, zonder uitbuiting van de wereld, andere

mensen of onszelf, met bevordering van biodiversiteit. We zetten hiermee in op broodnodige systeemverandering. Maar zolang die uit blijft, hoe kunnen we die systeemverandering op kleine schaal binnen ons eigen werk al in praktijk brengen? Dat is dit jaar het thema.

Wat kan je verwachten? Workshops en gesprekken met onderwerpen als het bodemleven, gemeenschapsofbouw, ruimte bieden aan het niet-menselijke, vrouw zijn binnen de landbouw, intervisie en zicht op de stand van zaken binnen de agro-ecologische beweging. Dit alles omlijst door heerlijk eten, een prachtig bos en veel ruimte om elkaar te ontmoeten. Meer info en aanmelden via bdvereniging.nl/bd-agenda

Fela Brands

Agro-ecologische Federatie en Netwerk

De Biodynamische Vereniging is aangesloten bij de Federatie van Agro-ecologische Boeren, samen met de Toekomstboeren, het CSA-netwerk, de BioTuinders en BioVegan (federatieagroecologischeboeren.nl). Samen bundelen we onze krachten voor een landbouw, waarbij ecologische en maatschappelijke waarden even belangrijk zijn als economische waarden. De Federatie is weer onderdeel van een bredere samenwerking binnen het Agro-ecologie Netwerk, waar bijvoorbeeld ook Greenpeace, ASEED Europe en XR Landbouw bij zijn aangesloten (agrecologie.nl). Onlangs kwamen communicatiemedewerkers vanuit deze clubs bij elkaar om te samenwerking te versterken. Eind januari organiseert de Federatie de Boerenlandbouwconferentie.

3x een conferentie over: De Aarde als levend wezen

De jaarlijkse internationale landbouwconferentie in Dornach kijkt naar de toekomst vanuit het thema 'De Aarde als levend wezen'. Hij vindt plaats van 5 tot 8 februari 2025. Hoe kunnen wij als boeren bijdragen aan de positieve ontwikkeling van de aarde? Rudolf Steiners concept van de zeven levensprocessen vormt een rode draad in de lezingen en workshops (sommige met artistieke en sensorische elementen). Wat houdt leven in en hoe kunnen

we de gezonde ontwikkeling van de aarde ondersteunen? Welke rol speelt de BD bij het aanpakken van de grote sociale, economische en ecologische uitdagingen die voor ons liggen?

De jaarlijkse winterconferenties op Warmonderhof in Dronten (op 15 februari) en op Widar in Wortel (14 maart) volgen het internationale thema en geven daar een eigen invulling aan. Hoe zien we onze toekomst als boer, als boerderij, als mens

en mensheid? Kunnen we onze levensplek – onze boerderij – als een levend organisme ervaren? Kan dit een poort vormen om de hele Aarde zal levend wezen te beleven? Kunnen we ons los-trekken van een mechanistische opvatting van de Aarde? Wie kan ons daarbij helpen?

Meer info en aanmelden via bdvereniging.nl/bd-agenda. Zie ook de achterzijde van deze Dynamisch Perspectief.

Nieuw in het bestuur Gineke de Graaf

'Mens worden aan de landbouw en de landbouw vermensen'. Deze slogan, die de Warmonderhof al bezigde toen ik er in 1979 binnenstapte, verwoordt voor mij heel mooi mijn proces én onze opdracht in het omgaan met de aarde, die actueler is als ooit. Ik werkte 42 jaar in de biodynamische landbouw. Op Nieuw Rijsenburg in Driebergen, de Beukenhof in Breda, de Groenen Hof in Esbeek en daarna zette ik samen met anderen Odin boerderij de Beersche Hoeve op. Op de laatste twee bedrijven stonden zaadteelt en groenteveredeling centraal. Nu het praktische werk is

overgedragen aan de jongere generatie zet ik me graag in voor de BD landbouw in het bestuur van de Biodynamische Vereniging, vanuit de leidraad: verdiepen, verbreden, verbinden. Vanaf afgelopen zomer ben ik aspirant bestuurslid. Daarnaast ben ik sinds 2013 – met een onderbreking van enkele jaren – met veel plezier redactielid van Dynamisch Perspectief.

Gineke de Graaf

Weet je **deel** van een groter **geheel**

Biodynamische
Vereniging

ledenservice

De Biodynamische Vereniging werkt aan de ontwikkeling van de biodynamische landbouw en voeding met uitwisseling, scholing, onderzoek, advies en publicaties.

Contributie per jaar vanaf 2024

nombijdrage € 60,
steunbijdrage € 90,
minimumbijdrage € 40 (naar keuze).
Jongeren (t/m 23 jaar) en studenten
(t/m 27 jaar): € 25. Beroepslid (voor
boeren, winkeliers, onderzoekers,
etc.): € 150, € 220, of € 100
.Opgave via bdvereniging.nl.

Initiatief De Biodynamische Vereniging is een initiatieforganisatie. Als je zelf iets wil organiseren is in de meeste gevallen medewerking van de vereniging vanzelfsprekend. De medewerking kan bestaan uit advies, een financiële bijdrage, hulp bij de publiciteit, of samen op zoek gaan naar wat jij nog nodig hebt.

3971 PA Driebergen
bdvereniging.nl
bureau@bdvereniging.nl
0850 609044
IBAN: NL77TRIO 0212 1887 71
t.n.v. Ver voor BD-landbouw

Bestuur Astrid van Zon
(voorzitter), Inno Kock-Wouters
(penningmeester), Jan Wieringa,
Monique Bokdam, Gineke de Graaf
(aspirant)

Medewerkers

Gryt de Jong (coördinator), Karin
Menken (bureau-medewerker), Ellen
Winkel (Dynamisch Perspectief
en website), Afke Huitema
(Nieuwsbrief), Joke Doorschodt
(ledenadministratie), Jolanda
Broekhuis (financiële administratie)

Schenkingen en legaten Dankzij
de warme steun van veel mensen,
in de vorm van giften en legaten,

werkt de Biodynamische Vereniging
aan de ontwikkeling van de BD-
landbouw. De vereniging is een
Algemeen nut beogende instelling
(ANBI). Schenkingen en legaten
zijn vrijgesteld van schenkings- of
successierecht. Je gift is welkom op
NL77TRIO 0212 1887 71 t.n.v. Ver
voor BD-landbouw.

Wil je ons opnemen in je testament
of wil je meer informatie over
(periodiek)schenken? Bel of mail
dan met het bureau: 0850 609044,
bureau@bdvereniging.nl.

BD-beroepsontwikkeling Leden
die met collega's in gesprek willen
over de ontwikkeling van hun werk
kunnen contact opnemen met
Joke Bloksma, joke.bloksma@bdvereniging.nl.

BD-preparaten en materialen
daarvoor zijn te bestellen via
debeerschehoeve.nl. Hier bestel
je ook boeken, zaden en extra
exemplaren van Dynamisch
Perspectief.

colofon

© 2024 Vereniging voor Biologisch-
Dynamische Landbouw en Voeding

Dynamisch Perspectief,
het ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw en
Voeding verschijnt vier keer per jaar.
nr 2024-4 ISSN 1389-7438
© BD-Vereniging

Redactie | Ellen Winkel
(hoofdredacteur), Astrid van Zon (thema-
redacteur), Hetty Bruins, Gineke de Graaf,
Afke Huitema,

Contact | redactie@bdvereniging.nl

Aan dit nummer werkten mee |
Steven Berendsen, Marieke Bous, Fela
Brands, Riemke Cramer, Walter van
Groningen, Geert Iserbyt, Kathinka en
Wouter Kamphuis, Jelle Meindertsmā,
Annelijn Steenbruggen, Doetie Trinks,
Wouter Tijssen.

Foto's | Bioforum (p24,25,26), Chantal
Buytendijk (p12,15), Doetie's Geiten
(p8), Merle Doesburg (p28), Saskia van
Gelderden (p36/37), Gennep Hoeve
(p4-7), Maximilian Henckel (p29), Katrin
Hofman (p40), Mattias Olsson (31),
Sil Oostendorp (p23R), Shutterstock
(p1,2,3(o),9,19,21,22,30), Annelijn
Steenbruggen (p32,34,35), Anna Veltman
(p18,20), Ellen Winkel (p4-7, 10)

Coverfoto | Shutterstock

Vormgeving | Gerda Peters, Fingerprint

Adverteren | Zie voor alle
advertentiemogelijkheden
bdvereniging.nl/adverteren

'LATEN WE MET ZIJN ALLEN
OM DE BOEREN HEEN GAAN
STAAN'

Daar zet de Biodynamische Vereniging
zich voor in. Voor een gezonde Aarde
en voor gezonde voeding. Steun je ons
werk met een extra gift?

bdvereniging.nl/draag-bij

Eind maart verschijnt
het volgende nummer van
Dynamisch Perspectief
met als thema
'DE AARDE ALS
LEVEND WEZEN'

demeter

Zuiver
Zuivel®
BIODYNAMISCH

DE MELK KOMT VAN BEDRIJVEN WAAR KALF EN KOE SAMENBLIJVEN.

In Rutten, een dorp boven Emmeloord op de Noord-Oostpolder, ligt het biodynamisch melkveebedrijf van Gerard Keurentjes. Gerard laat al jaren de kalfjes bij hun (pleeg)moeders lopen. Voor hem is het altijd genieten om het natuurlijke gedrag tussen moederkoeien en kalfjes te zien: "Zodra het kalf is schoongelikt en in de benen komt, zoekt het de uier op. Dat oer-instinkt is echt geweldig mooi. Daarnaast sta ik er elke keer weer versteld van hoe wijs koeien van nature zijn. De kalfjes leren alles van hun moeder of pleegmoeder: wat een stroomdraad is, waar ze water kunnen drinken en hoe ze gras moeten vreten."

Gerard Keurentjes
BIODYNAMISCHE MELKVEEHOUDER
RUTTEN

♥ KALF & KOE
BLIJVEN SAMEN

VOOR MEER INFO WWW.ZUIVERZUIVEL.NL

De Aarde als levend wezen

WINTERCONFERENTIES

**Goetheanum
in Dornach
5-8 februari**

**Warmonderhof
in Dronten
15 februari**

**Widar
in Wortel (Hoogstraten)
14 maart**

De winterconferenties van de Biodynamische Vereniging in Nederland en Vlaanderen volgen het thema van de internationale conferentie in Dornach: we kijken naar de toekomst vanuit het thema 'De Aarde als levend wezen'. Wat betekent het om een boerderij – of de hele Aarde – als levend wezen te zien? Hoe beleef je deze verbinding? Hoe zien we onze toekomst als boer, als boerderij, als mens, als mensheid?

Kijk voor meer info en aanmelden op
bdvereniging.nl/bd-agenda

Biodynamische
 Vereniging